
ÎNCERCARE DE PERIODIZARE A ISTORIEI RELAȚIILOR DINTRE STATUL SOVIETIC ȘI CULTELE RELIGIOASE

Nicolae Fuștei

Cuvinte-cheie: statul sovietic, relații, periodizare, culte religioase, persecuții, normalizare, instituția puterii.

Odată cu venirea la putere a bolșevicilor și monopolizarea puterii, religia a încetat să mai fie o chestiune privată, atât pentru partid, cât și pentru stat. De acum încolo, partidul determina relațiile asociațiilor religioase cu statul sovietic, exprimate în acte juridice, publicate de către autoritățile sovietice, cea ce pe de o parte venea în contradicție cu învățătura marxistă despre religie ca o chestiune privată pentru state, iar pe de altă parte, ducea la adoptarea unor măsuri administrative de combatere a religiei. De-a lungul istoriei statului sovietic, cursul politic față de religie a suferit schimbări de mai multe ori, ca o consecință a politicii interne a statului. Schimbarea acestui curs este legată direct de modul de înțelegere a liderilor partidului și statului a teoriei marxist-leniniste despre stat.

După destrămarea USSR, au apărut o serie de lucrări consacrate elucidării problemei ce ține de relațiile dintre statul sovietic și cultele religioase. S-a încercat și o periodizare a istoriei acestor relații, dar, de fapt, până în prezent problema încă nu a fost rezolvată nici în istoriografia națională, nici în cea internațională. În istoriografia națională o încercare de periodizare a relațiilor dintre statul sovietic (RSSM) și Biserica Ortodoxă a fost realizată de cercetătorul V. Pasat, care a editat patru volume cu documente ce țin de relația dintre stat și Biserica Ortodoxă. Fiecare volum ar însemna o etapă din istoria relațiilor Statului și Bisericii Ortodoxă. Dacă luăm hotarele cronologice indicate la fiecare volum, se pare că autorul identifică patru perioade: 1940-1953 (Православие 2009); 1953-1960 (Православие 2010); 1961-1975 (în perioada a 3-a autorul identifică două etape 1961-1966 (Мамаевы набеги на церковь...) (Православие

2011, 23) și 1967-1975 (И возвращается ветер на круги своя: брежневская «оттепель» в церковных делах) (Православие 2011, 31) și 1976-1991 (Православие 2012).

În istoriografia națională încă nu a fost atinsă problema periodizării istoriei relațiilor dintre statul sovietic și cultele religioase, iar în cea străină, în primul rând în cea rusă, primele încercări au apărut abia la începutul secolului XXI, dar și acelea dedicate periodizării istoriei relațiilor dintre statul sovietic și Biserica Ortodoxă Rusă (Гераськин, Михайловский 2010, 110-122).

De fapt, primele încercări de periodizare a istoriei relațiilor dintre statul sovietic și culte în URSS au fost inițiate încă în anii 1930. Unul dintre ideologii antireligioși E.M. Yaroslavsky numește anii 1917-1925 drept „etapă de amatorism și fărâmițare”, de „dibuire” a căilor potrivite” (Ярославский 1935, 92). Coerența în periodizarea relațiilor dintre stat și culte a început să fie resimțită în perioada postbelică, în special în anii 1960-1970, atunci când se realiza trecerea la promovarea sistematică și cuprinzătoare a ateismului științific. M.I. Shakhnovich examina relația dintre stat și culte după 1917 în cadrul unei perioade nedivizate numită „post-octombrie” (Шахнович 1961, 608).

În perioada sovietică, era un lucru obișnuit „ajustarea” istoriei la cerințele ideologiei oficiale. Se pare că așa se prezintă și periodizarea propusă de către P.C. Lobazov în 1977. Autorul identifică trei perioade în relațiile stat-culte, în deplin acord cu periodizarea ideologiei oficiale a dezvoltării societății sovietice. Prima etapă – de edificare a societății socialiste (1917-1936); a doua – edificarea socialismului dezvoltat (1936-1977), și a treia etapă este cea care, în viziunea lui P.C. Lobazov, reiese din sarcina edificării societății comuniste (Лобазов 1978, 51) (adică după 1977 - *N.F.*)

În 1989, în URSS apare o monografie fundamentală colectivă sub redacția lui A.I. Klivanov,

în care este cercetată o serie largă de probleme, legate de istoria Bisericii Ortodoxe. Perioadei sovietice i-a fost dedicat ultimul capitol. În epilogul lucrării autorii au identificat cinci perioade din istoria relațiilor dintre Stat și Biserică în URSS:

1. 1917 - sfârșitul anilor 1920 – când în relațiile statului cu Biserica se simțea „stângismul – boala copilăriei” (детская болезнь левизны);
2. Sfârșitul anului 1920-1941, lupta împotriva religiei prin mijloace politice;
3. 1941 - a doua jumătate a anilor 1950 – normalizarea relațiilor dintre Biserică și Stat;
4. A doua jumătate a anilor 1950 - prima jumătate a anilor 1980 – revenirea la sistemul administrativ de comandă;
5. A doua jumătate a anilor 1980 - 1991 – statul sovietic „înțelege” obiectivele comune ale Statului și Bisericii în „aprobarea și susținerea normelor morale universale” (Русское 1989, 696-701).

Formularea perioadelor de către autori nu sunt destul de consecvente, termenii sunt utilizați inadecvat, într-un caz este folosit termenul de „religie”, iar în altul „biserică”. Este îndoielnic că doar în perioada 1920-1941 statul sovietic a utilizat mijloace politice față de religie și Biserică, iar în timpul războiului și în perioada postbelică nu s-a folosit sistemul administrativ de comandă.

În istoriografia postsovietică interesul față de istoria religiei și a Bisericii nu doar sporește, ci apare posibilitatea cercetării obiective a acesteia odată cu apariția noilor surse istorice necunoscute anterior, precum și posibilitatea de a cerceta și lucra cu aceste izvoare.

În prezent, cercetătorii istoriei relațiilor dintre stat și culte se limitează la analiza câtorva perioade separate politic, evidențiind de la două la zece perioade (Губкин 2006; Кашеваров 1995; Крапивин 1993; Одинцов 1989; Шкаровский 1999). Atât în istoriografia rusă, cât și în cea din alte țări se observă în general determinarea unor perioade nejustificat de întinse în timp. Astfel, cercetătorii apuseni J. Meyendorff (1978) și W. Masar (1963) evidențiază anii 1917-1943 considerând că acest interval de timp formează epoca persecutării credincioșilor. Cercetătorul german G. Stricker, în monografia sa, evidențiază trei perioade: 1917-1941, 1941-1953, 1953-1988 (Stricker 1993).

În istoriografia postsovietică sunt mai multe interpretări referitoare la periodizarea relațiilor dintre stat și culte în URSS. Cercetătorul rus R.A. Nabiev identifică trei etape în politica confesională a statului sovietic: 1917-1940, 1941-septembrie 1950; a doua jumătate a 1950-sfârșitul anilor 1980 (Набиев 2002, 72). Tot despre trei etape vorbește și cercetătorul A.B. Iunusov: 1917-1943; 1943-1948; 1948-1980 (Юнусова 1999). Cercetătorii Iu.V. Gheraskin și Mihailovski susțin și ei concepția despre trei etape în dezvoltarea istoriei relațiilor dintre stat și culte: sfârșitul anilor 1930 - sfârșitul anilor 1950; sfârșitul anilor 1950 - sfârșitul anilor 1970; sfârșitul anilor 1970-1991 (Гераськин, Михайловский 2010, 112-113). În concepția autorilor perioada a doua în general poate fi considerată mai mult sau mai puțin stabilă în relațiile dintre Stat și Biserică (Гераськин, Михайловский 2010, 115). Nu este clar de ce autorii au omis perioada din 1917 - sfârșitul anilor 1930.

Unii cercetători propun o periodizare mai fărâmițată, în special a celei interbelice. Astfel, cercetătorul D. Burmistrov în lucrarea de doctorat împarte perioada 1929-1939 în cinci etape: 1929-1933; 1933-1934; 1935-1937; 1937-1938; 1938-1939 (Бурмистров 2009, 17).

Alți cercetători evidențiază mai multe etape în dezvoltarea istoriei relațiilor dintre stat și culte. Cercetătorul M.V. Șkarovski propune o periodizare mai amănunțită, în zece perioade: 1917-1920; 1921-1928, 1929-1938, 1939-1943, 1943-1948, 1948-1953, 1953-1958, 1958-1964, 1965-1988, 1988-1991. Perioadele propuse de M.V. Șkarovski coincid, de regulă, cu punctele de cotitură din istoria statului sovietic și a societății. El consideră că „o astfel de coincidență nu este întâmplătoare, pentru că politica religioasă a statului reflectă politica internă a structurilor puterii de stat în general, iar Biserica nu era străină de interesele societății” (Шкаровский 1999, 8).

Cu anumite convenționalități putem accepta ca puncte de cotitură în istoria țării perioadele 1917-1920, ca anii războiului civil, 1921-1928 – anii NEP-ului. Însă rămâne de neînțeles ce cotituri au avut loc în celelalte perioade propuse de autor. Pe lângă aceasta, uneori apar discrepanțe în variantele periodizării propuse în introducere – 1917-1920 și 1917-1921 în textul monografiei (Шкаровский 1999, 8, 94) sau 1921-1928 în introducere și 1922-

1928 în text (Шкаровский 1999, 8, 9, 94). Controversate este și caracterizarea perioadelor. Spre exemplu, autorul consideră că acțiunile autorităților sovietice pentru subminarea economică a Bisericii caracterizează relațiile stat-culte doar în prima etapă (Шкаровский 1999, 79). Deși, atât în plan legislativ, cât și practic proprietățile bisericesti erau confiscate activ atât în perioada interbelică, cât și în cea postbelică. Descriind prima etapă, autorul repetă evaluarea perioadei sovietice ca „timpul furtunii și violenței” (бури и натиска), de persecutare crudă, nesistematică a Bisericii (Шкаровский 1999, 94). În același timp, rămâne neclar termenul „nesistematic”. Cercetătorii sovietici, deseori inventau istoria țării, clasificând-o „în lumina hotărârilor partidului și statului”. Dar astăzi nimeni nu mai interzice să avem o atitudine critică față de trecut. Cum poate fi altfel numită decât „sistematică” nimicirea fizică, începând cu 1917, a zecilor și sutelor de mii de oameni, clerici și credincioși, distrugerea lăcașurilor de cult? Însuși autorul recunoaște că de la venirea la putere a bolșevicilor în 1917, din 78000 de lăcașuri de cult ortodoxe și 120000 de clerici la începutul războiului în URSS mai activau puțin peste 100 de biserici, și între cinci și șase mii de clerici (Шкаровский 1999, 319, 323). Rămâne absolut neclară caracterizarea etapei a doua 1921-1928 ca „etapă de incertitudine” și „etapă relațiilor relativ liniștite” (Шкаровский 1999, 87). Nedumerire cu privire la poziția „liniștită” în relațiile stat-culte este exprimată și în lucrarea cercetătorului I. A. Kurlyandsky, care consideră eronată aprecierea lui M.V. Șkarovsky (Курляндский 2008, 7).

O altă periodizare propune istoriografia ortodoxă din perioada postsovietică. Astfel, Mitropolitul Ioan, în monografia sa, drept criteriu pentru periodizarea etapelor dezvoltării relațiilor dintre stat și culte propune criteriul „persecuțiilor împotriva Bisericii” și identifică următoarele perioade:

1. 1917-1942 – perioada pustiirii; timpul luptei intense a poporului rus pentru păstrarea altarelor ortodoxiei, când teroarei, calomniilor și violenței, Biserica s-a opus doar prin credință, răbdare și martiriu (Митрополит 1995, 273-274).
2. 1943-1954 – perioada revizuirii politicii statului în domeniul religiei în direcția „înmuiierii”.
3. 1954 – până la dispariția URSS – o nou etapă de persecuții antibisericesti (Митрополит 1995, 319, 323).

O etapizare a perioadei interbelice este propusă în colecția de documente referitoare la istoria Bisericii Ortodoxe Ruse în anii 1917-1943. Drept criteriu pentru periodizare în cazul dat este luat succesiunea canonică a puterii supreme în Biserică:

1. 1917-1925 – perioada patriarhului Tihon;
2. 1925-1943 – perioada locotenenței (Акты 1994, 18).

Tot în două perioade pentru anii 1917-1941 împarte istoria relațiilor dintre stat și culte cercetătorul Iu.N. Bakaev. Drept fundament pentru periodizare, cercetătorul pune „principiile marxiste”:

1. Primul deceniu post-revoluție – „tendința de strictă respectare a acestora”, de prevedere” și „preîntâmpinare a posibilelor abateri de la ele”.
2. Al doilea deceniu post-octombrie – „abaterea de la aceste principii” și, ca efect al deformării relațiilor dintre stat și culte, „încălcarea drepturilor credincioșilor, slăbirea educației atee” (Бакаев 2002, 38).

Alți cercetători preferă să lege etapele de dezvoltare a relațiilor dintre Stat și Biserică de activitatea patriarhilor, sau de data desfășurării lucrărilor Sinoadelor locale sau ale celor arhieresti (Цыпин 1997).

Unii cercetători consideră neîntemeiată divizarea istoriei relațiilor dintre stat și culte în multe perioade legate de istoria politică a țării (Гераськин, Михайловский 2010, 110). Cercetătoarea T.G. Leontieva, în recenzia la lucrarea lui M.V. Șkarovsky, consideră că o astfel de periodizare nu este legată de schimbările radicale ale politicii religioase a statului sovietic, ci de cadrul cronologic al aflării la guvernare a unor conducători ai partidului și statului care dau tonul în relațiile dintre elitele statului și cultelor (Отечественная 2002, 162-165).

Împotriva periodizării detaliate a istoriei relațiilor dintre stat și culte este și cercetătoarea I.I. Maslova (Маслова 2005, 465).

După cum vedem, propunerile de periodizare a istoriei relațiilor dintre stat și culte, deseori se referă doar la relația dintre Stat și Biserica Ortodoxă.

Printre cercetătorii care încearcă o periodizare mai generală, neconfesională, ar trebui menționat M.I. Odintsov, care, spre deosebire de alți

cercetători, oferă un mod diferit de periodizare a relațiilor dintre stat și cultele religioase în URSS. Astfel, în monografia „Statul și Biserica (istoria relațiilor între 1917-1938) (Одинцов 1991, 64), autorul analizează evoluția relațiilor dintre Stat și Biserică în contextul evoluției și activităților instituțiilor de stat responsabile de acest domeniu:

1. 1917-1924 – organizarea și activitatea departamentului VIII al Comisariatului Justiției.
2. 1924-1929 – Prezidiul și Secretariatul Comitetului Executiv Central Consiliul Comisarilor Poporului în persoane OGPU și NKVD;
3. 1929-1934 – Comisia Permanentă pentru problemele cultelor de pe lângă Prezidiul VŢIK al RSFSR;
4. 1934-1938 – Comisia Permanentă pentru culte de pe lângă ŢIK al URSS (Одинцов 1991, 6, 54).

Această metodă de periodizare pare preferabilă față de cele arătate mai sus, pe motivul că permite urmărirea lanțului logic al evenimentelor în ceea ce ține de evoluția instituțiilor statului implicate în acest domeniu de activitate. Autorul scoate în relief unitățile de măsură semnificative luând drept criteriu de periodizare – instituția puterii, în acest fel, dându-ne de înțeles că pot fi o mulțime de variante, în funcție de criteriul pus la baza periodizării.

Chiar dacă o serie de cercetători, după cum am văzut mai sus, sunt împotriva fărâmițării în perioade mici a istoriei relațiilor dintre stat și culte, considerăm că varianta propusă de Odintsov este mai obiectivă. Din aceste considerente în periodizarea istoriei relațiilor dintre statul sovietic și cultele religioase propuse de noi, pornim de la principiul folosit de Odintsov: instituția puterii abilitată cu realizarea în practică a relațiilor statului și cultelor, la care mai adăugăm și actele legislative adoptate în cadrul perioadelor respective.

Din aceste considerente, chiar dacă întreaga istorie sovietică este legată de lupta cu religia, deci ar constitui o singură etapă, totuși, pornind de la principiile arătate mai sus, istoria relațiilor dintre stat și culte ar putea fi împărțită în 11 etape, și anume: 1917-1918; 1918-1929; 1929-1934; 1934-1938; 1938-1942; 1943-1948; 1948-1953; 1954-1957; 1958-1965; 1966-1987; 1988-1991.

În continuare ne vom opri asupra caracterizării fiecărei dintre aceste etape.

Prima etapă: 1917-1918 care ar putea fi numită **etapa de tranziție, de părăsire a vechilor relații dintre stat și culte.**

În prima etapă nu existau instituții speciale de stat, abilitate cu puterea de a reglementa relațiile dintre culte și statul sovietic.

Cronologic ea acoperă perioada de la revoluția din octombrie până la adoptarea Decretului „Cu privire la separarea bisericii de stat și a școlii de biserică”. Perioada aceasta are durată diferită pentru diferite republici sovietice. Dacă în RSFSR se termină la 23 ianuarie 1918 când s-a adoptat decretul despre separarea Bisericii de stat și a școlii de Biserică, apoi în Ucraina abia peste un an, la 19 ianuarie 1919 (Собрание 1919b, 37), iar în Bielorussia și mai târziu, la 11 ianuarie 1922 (Довгяло 2012, 77), când au fost adoptate decrete similare celui din Rusia.

Câteva decrete ale Comitetului Executiv Central din toată Rusia (VŢIK) și Consiliul Comisarilor Poporului (SNK) au început demolarea vechilor relații dintre stat și culte. Printre aceste decrete pot fi numite: „Cu privire la divorț” din 16 (29) decembrie 1917 și „Cu privire la căsătoria civilă, copiii și registrele de înregistrare a stării civile” din 18 (31) decembrie 1917 (Собрание 1917a, 161-163). Cu acestea, căsătoria religioasă rămâne fără de efecte juridice. În scurt timp a fost adoptat Codul actelor de stare civilă, căsătorie, familie și tutelă. Prin actele legislative enumerate mai sus, au fost puse capăt tradiției vechi de participare a Bisericii Ortodoxe Ruse, dar și a celorlalte culte religioase în viața socială (Зубанова 2016, 51). La aceste decrete și hotărâri se mai adaugă cele emise de unele Comisariate aparte, cum ar fi: Hotărârea Comisariatului Educației Publice din 11 decembrie 1917 – „Cu privire la transferul învățământului și educației din competența Departamentului duhovnicesc la Comisariatul pentru educație publică” (О передаче дела воспитания и образования из духовного ведомства в ведение Комиссариата по народному просвещению) (Собрание 1917b, 129); Ordonanța Comisariatului Poporului pentru Afacerile Militare din 16 ianuarie 1918 „Cu privire la desființarea tuturor cârmuirilor Departamentului duhovnicesc” (О расформировании всех управлений духовного ведомства) (Собрание 1918a, 260); Ordinul Comisariatului Poporului pentru asistența socială din 20 ianuarie 1918, „Cu privire la încetarea acordării fondurilor pentru în-

treținerea bisericilor, capelelor, clericilor și profesorilor de religie, precum și pentru săvârșirea ritualurilor religioase” (О прекращении выдачи средств на содержание церквей, часовен, священнослужителей и законоучителей и на совершение церковных обрядов) (Собрание 1918b, 273).

Toate aceste acte au pregătit apariția decretului care pune capăt vechilor relații dintre stat și culte „Cu privire la separarea Bisericii de stat și a școlii de Biserică” din 23 ianuarie 1918 (Собрание 1918c, 286-287), care însumează toate prevederile actelor legislative amintite mai sus.

Acest act juridic ne conduce spre a doua etapă a istoriei relațiilor dintre stat și culte.

Etapa a II: 1918-1929 – etapa elaborării noii legislații a cultelor, care cronologic începe cu adoptarea decretului despre separarea Bisericii de stat și a școlii de Biserică din ianuarie 1918 și se sfârșește cu adoptarea Hotărârii ВТІК și a SNK din 8 aprilie 1929 „Cu privire la asociațiile religioase”.

Se consideră că cadrul legislativ pentru reglementarea politicilor publice ale statului față de culte a fost elaborat în primii șase ani ai guvernării sovietice (Довгяло 2012, 77).

Chiar dacă în denumirea decretului din 23 ianuarie 1918 se stipulează doar Biserica, aceasta nu înseamnă că celelalte culte au rămas neatinsse, așa cum au și crezut reprezentanții unor culte la început. Pentru a înlătura orice dubii că anume așa și este, la 24 august 1918, este adoptată hotărârea Comisariatului Justiției care stipulează că sub incidența decretului cad toate confesiunile religioase (Собрание 1918d, 849-858).

În anii războiului civil era răspândită ideea despre iminenta apropiere a revoluției mondiale, care într-o clipă va desființa clasele exploatare, și va elibera mintea oamenilor de prejudecățile religioase, de aceea în programul PSDMR, adoptat la cel de al VIII congres din 1919, a fost pusă sarcina „ofensivei totale asupra religiei, și moartea prejudecăților religioase” (Восьмой 1983, 114).

În perioada „noii politici economice”, în scopul asigurării stabilității politice și economice în țară, întărirea legăturilor dintre sat și oraș, promovarea legăturilor politicii externe, poziția conducătorilor sovietici față de religie se schimbă și înce-

pe așa-numitul „noul NEP religios” (Петюкова 2012, 110). În rezoluția celui de a XIII-lea Congres al VKP(b) din 1919 se stipulează inoportună, pentru moment, folosirea măsurilor administrative împotriva religiei, deoarece victoria împotriva prejudecăților religioase era considerată o cerință pentru un termen îndepărtat (Тринадцатый 1984, 261).

Din aceste considerente statul sovietic face unele mișcări în întâmpinarea credincioșilor care pentru motive religioase nu doreau să facă serviciul militar. În acest scop au fost emise câteva acte printre care: Hotărârea Comisariatului Justiției din 5 iulie 1919 „Despre aplicarea decretului privind scutirea de serviciul militar pe motive religioase” (О применении декрета об освобождении от военной службы по религиозным убеждениям) (Собрание 1919a, 548-549); Hotărârea Comisariatului Justiției din 4 august 1920 „Cu privire la eschivarea de la serviciul militar din așa-numitele motive religioase” (Об уклонении от воинской повинности по так называемым религиозным убеждениям) (Собрание 1920a, 503-504); Decretul Consiliului Comisarilor Poporului din 14 decembrie 1920 „Cu privire la scutirea de la serviciul militar pe motive religioase” (Об освобождении от воинской повинности по религиозным убеждениям) (Собрание 1920b, 780-781). Potrivit acestor acte legislative, persoanelor care nu puteau sluji în armată pe motive religioase, li se oferea posibilitatea serviciului de alternativă.

În noile condiții, convingându-se de zădărnicia încercării de a scăpa de influența religiei prin metode de forță, autoritățile sovietice au trecut la metode mai sofisticate. Din 1921, statul se angajează în destabilizarea Bisericii Ortodoxe Ruse din interior. Cercetătorii A.B. Zubov, M.M. Shakhnovich ș.a. sunt de părere că crearea curentului înnoitorilor în cadrul Bisericii Ortodoxe a fost inspirat de GPU sub controlul lui E.A. Tuchikov (История 2008, 230). În 1928 apare altă grupare „Adevărata Biserică Ortodoxă” (Истинно-православная церковь), în anii ‘30 – „creștinii cu adevăra ortodocși (Истинноправославное христианство) ș.a.

În ciuda încercării Mitropolitului Serghie de a coopera cu puterea sovietică și de a depăși schisma din Biserica Ortodoxă, la 16 (29) iulie 1927 (Declarația mitropolitului Serghie - N.F.), autorități-

le sovietice aplicând principiul „divide et impera”, preferă să mențină existența a două curente puternice în cadrul Bisericii Ortodoxe – a reînnoitorilor (în frunte cu A. Vvedensky) și a celui tihonovist (în frunte cu Mitropolitul Serghie).

În 1928, se înăsprește atitudinea autorităților sovietice față de religie, trăsăturile tipice ale politicii confesionale a statului din această etapă devin metodele administrative, răfuielele judiciare și extrajudiciare.

La 24 ianuarie 1929 este adoptată o circulară secretă „Cu privire la măsurile pentru consolidarea muncii antireligioase”, semnată de L. Kaganovici. Circulara cere adoptarea unor măsuri drastice împotriva structurilor religioase, caracterizate drept „organizații contrarevoluționare” care contribuiau la mobilizarea elementelor inconștiente în lupta împotriva puterii sovietice (Ионова 2016, 56).

În cele din urmă, toate decretele, hotărârile și ordonanțele care reglementau activitatea comunităților religioase au fost sintetizate și la 8 aprilie 1929 VȚIK și SNK adoptă hotărârea „Cu privire la asociațiile religioase” (О религиозных объединения) (Наследие 2010, 83-92), care a funcționat până la adoptarea în 1990 a legii unionale „Cu privire la libertatea conștiinței și organizațiilor religioase”.

În perioada a doua existau câteva organe abilitate special cu reglementarea relațiilor dintre statul sovietic și culte, două funcționau pe lângă Comisariatul Justiției, este vorba Comisia interdepartamentală (Межведомственную комиссию при Наркомюсте) (Жарков, Ливцов, Лепилин 2007, 157), creată pentru realizarea în viață a decretului „Cu privire la separarea Bisericii de stat”, a funcționat doar două luni (aprilie - mai 1918) și Departamentului VIII, care în 1922 este redenumit departamentul V (până în 1924), după care vine Secretariatul pentru problemele cultelor pe lângă Prezidiul VȚIK (până în 1928). Tot în această etapă partidul avea o structură specială, Comisia antireligioasă (Антирелигиозная комиссия), fondată pe data de 13 octombrie 1922 prin Hotărârea Biroului Organizatoric al CC al PC (b)R și aprobată de către Biroul politic la 19 octombrie al aceluiași an (Архивы 1997, 319-320). De fapt, denumirea oficială a acesteia în perioada 1922-1928 era Comisia de pe lângă CC la PC(b)R, pentru realizarea separării Bisericii

de stat (Комиссия по проведению отделения церкви от государства при ЦК РКП(б), iar din 13 iunie 1928 până la 17 noiembrie 1929 – Comisia Antireligioasă pe lângă Biroul Politic al CC al PC(b) URSS (Антирелигиозная комиссия при Политбюро ЦК ВКП(б) (Савельев 1991, 38).

A doua etapă a istoriei relațiilor dintre stat și culte se caracterizează prin elaborarea statutului juridic al cultelor religioase – lipsirea lor de securitate juridică, separarea vieții bisericești de viața publică a țării, proclamarea libertății conștiinței și egalității religiilor. Pe parcursul acestor ani lupta împotriva religiei se desfășura prin influența ideologică (cu puterile ateștilor și a celor fără de Dumnezeu) și prin metode represive.

Etapa a III-a: 1929-1934 – etapa finisării elaborării legislației cultelor, de la Hotărârea „Cu privire la asociațiile religioase”, până în 1934. Cuprinde perioada funcționării Comisiei Permanente pentru problemele cultelor de pe lângă Prezidiul VȚIK al RSFSR. Comisia a fost instituită prin hotărârea Prezidiului VȚIK din 8 aprilie 1929 pentru „examinarea diferitor probleme legate de activitatea organizațiilor religioase, elaborarea circularelor pentru comitetele executive locale despre necesitatea respectării cu strictețe a hotărârii aprobate de Prezidiul VȚIK din 8 aprilie 1929 „Despre organizațiile religioase” și pentru luarea de măsuri necesare în vederea respectării legilor și regulilor la impozitarea slujitorilor cultelor religioase” (Постановление 1996, 250-261).

În această etapă Hotărârea din 1929 a fost completată cu Instrucțiunea NKVD nr. 238 din 1 octombrie 1929 „Cu privire la drepturile și îndatoririle asociațiilor religioase”, și instrucțiunea VȚIK din 20 iulie 1930 „Instrucțiunea la Hotărârea din 8 aprilie 1929 „Cu privire la asociațiile religioase” (Русская 1996, 282-284), și cea din 16 ianuarie 1931 „Cu privire la ordinea punerii în viață a legislației cultelor” (Ионова 2016, 58). Astfel de acte au fost adoptate și în RSS Ucraineană. Codul Administrativ al Ucrainei includea compartimentul – X „Prevederi pentru culte” (Правила о культах) (Збірник 1927, 239), care a fost concretizat prin instrucțiunea Secretariatului Prezidiului VUȚIK „Cu privire la procedura de organizare, activitate și lichidarea organizațiilor religioase și a sistemului de evidență a organelor administrative ale asociațiilor religioase și slujitorilor culte-

lor” din 28 iunie 1932 (Хронологическое 1963, 346-498). În alte republici astfel de acte juridice generalizatoare nu au mai fost adoptate, se foloseau de Hotărârea VŢIK și SNK al RSFSR din 1929 (Розенбаум 1985, 48).

Pe parcursul anilor ‘20-‘30 a sec. XX, a fost adoptată o serie de rezoluții al VŢIK, care facilitau lichidarea lăcașurilor de cult. Un număr impunător de conducători de partid și de stat (în particular, G.M. Malenkov) cereau în continuare limitarea ariei de activitate a cultelor. O parte integrantă a politicii partidului în construirea societății socialiste a fost înăsprirea luptei antireligioase. Pe 24 ianuarie 1929 Biroul Politic al CC al PC (b) din URSS adoptă rezoluția „Cu privire la măsurile de consolidare a muncii antireligioase”, răspândită ulterior în forma unei scrisori circulare printre organizațiile locale de partid (Ионова 2016, 60).

În scrisoare se constata că procesul de eradicare a religiozității este îngreuiat de faptul că organizațiile de partid locale subestimează necesitatea propagandei antireligioase și recomanda implementarea hotărârilor anterioare privind lupta cu religia. Cel de al XVI-lea congres al PC(b) din URSS (iulie-iunie 1930) a proclamat începutul erei ofensivei socialismului pe toate fronturile și chema să se „consolideze și să dezvolte semnificativ realizările, obținute în munca de eliberare a maselor de sub influența reacționară a religiei” (Шестнадцатый 1984, 171).

Autoritățile sovietice vedeau în religie un dușman înverșunat. Astfel, la Congresul al II-lea al „Uniunii militanților celor fără de Dumnezeu”, desfășurat în iunie 1929, N.I. Buharin declara: „Lupta cu religia se află pe agenda zilei, ea este actuală... Caracteristica specifică a perioadei prin care trecem este, printre altele, și faptul că fiecare nuanță a inamicului nostru de clasă vrea să câștige un punct de sprijin într-un număr de tipuri de organizații religioase. Frontul antireligios strigător este văzut ca front al luptei de clasă” (Бухарин 1929, 6-7). De aceea autoritățile locale se adresau la centru cu propunerea de anulare a legii (hotărârii) din 1929, cerând simplificarea ordinii lichidării comunităților religioase. Pe locuri se organizau campanii de închidere în masă a locașurilor de cult.

Comisia pentru problemele cultelor nu putea ignora cerințele autorităților locale. De aceea la 6 februarie 1930 decide: „Recunoaștem faptul că, în legătură cu desfășurarea unei campanii pen-

tru închiderea caselor de rugăciune, legea despre separarea Bisericii de stat din 8 aprilie 1929, să fie revizuită în direcția simplificării procesului de închidere și mărirea razei comunităților religioase” (Одинцов 1991, 46-47). Totodată, dreptul de a lua decizia definitivă asupra lichidării comunităților religioase a fost dat autorităților sovietice locale, ceea ce stimula „inițiativa locală”.

Ca un „răsunet la cerințele situației” poate fi considerată adoptarea hotărârii VŢIK și SNK al URSS „Cu privire la lupta cu elementele contrarevoluționare din rândul organelor de conducere ale asociațiilor religioase” (О борьбе с контрреволюционными элементами в руководящих органах религиозных объединений) din 11 februarie 1930, adoptată, după cum afirmă documentul, în scopul „luptei cu încercările elementelor dușmănoase să folosească asociațiile religioase pentru promovarea activităților contrarevoluționare” (Одинцов 1991, 46).

În toamna anului 1930, situația în „problema religioasă” devine critică. Era imposibil să nu se observe că colectivizarea în masă, peste tot, este însoțită de „deschiaburirea” slujitorilor cultelor, lichidarea ilegală a bisericilor și caselor de rugăciune. Asupra clerului și a credincioșilor mai activi s-a năpustit răfuiala judiciară și extrajudiciară, ceea ce a adus un val de nemulțumiri și indignare atât din partea credincioșilor cât și a necredincioșilor. De aceea la 14 martie 1930 CC al PC(b) adoptă hotărârea „Cu privire la combaterea denaturărilor linei partidului în problema mișcării de colectivizare” (О борьбе с искривлениями партийной линии в колхозном движении), care cere „hotărât să se oprească practica închiderii bisericilor prin proceduri administrative”. Și Comisia pentru problemele cultelor și-a adus contribuția la înfrânarea poftelor de a lichida cu orice preț comunitățile religioase, oprind pentru moment procesul de închidere a caselor de rugăciune. Comisia deseori anula deciziile organelor locale de închidere a bisericilor. Spre exemplu, doar în regiunea Moscova, în iunie 1930, au fost întoarse credincioșilor 545 de lăcașuri de cult (Одинцов 1991, 49). În 1932 au fost întoarse credincioșilor din regiunea Gorki 119 de lăcașuri de cult din cele 305 închise în perioada 1931-1932 (Одинцов 1991, 53). Însă efortul pozitiv al Comisiei în direcția respectării legislației cultelor se diminuează sub presiunea autorităților locale care doreau să rezolve problema religioasă o dată

pentru totdeauna. Astfel că în februarie 1933, sub presiunea GPU, Comisia se vede nevoită să adopte hotărârea „Cu privire la starea organizațiilor religioase” (О состоянии религиозных организаций). După adoptarea acestei hotărâri Comisiile locale practic se ocupau doar cu multiplicarea hotărârilor autorităților sovietice locale cu privire la lichidarea lăcașurilor de cult, acordând acestor hotărâri o legitimitate aparentă.

Pentru depășirea acestei situații P.G. Smidovici se adresează, în ianuarie 1934, către Prezidiul ȚIK al URSS cu propunerea de a se organiza o Comisie pentru problemele cultelor pe lângă Prezidiul ȚIK al URSS, ca instituție unională, care ar reglementa problemelor ce țin de legislația cultelor pe întreg teritoriul țării.

Etapa a IV-a: 1934-1938 – etapa persecuțiilor, a „Marii terori”. Cronologic coincide cu activitatea Comisiei pentru problemele cultelor pe lângă Prezidiul ȚIK al URSS (1934-1938), formată în aprilie 1934 (Одинцов 1991, 37-63; Медведев 1997, 83-121).

Comisia a elaborat un regulament pentru procedura de examinare a materialelor cu privire la închiderea lăcașurilor de cult și examinarea plângerilor din partea credincioșilor. Dreptul deciziei finale despre închiderea lăcașurilor de cult îi revenea Prezidiului ȚIK al URSS, la propunerea Comisiei cultelor. Ultima deseori întorcea autorităților locale dosarele, atrăgând atenția asupra ilegalității acțiunilor acestor. O astfel de scrisoare a fost expediată de Comisie pe adresa ȚIK din Ucraina, în care se stipula următoarele: „În or. Rîbnița RASSM este închisă ultima sinagogă... în or. Tiraspol sunt închise toate cele patru biserici și ultima, a șaptea sinagogă... Lasă impresia că lucrătorii locali sunt pasionați de acest lucru și nu iau în considerație răul pe care îl provoacă orice exces. Aceștia preferă în loc de munca în masă de lămurire, metodele de constrângere administrativă asupra comunităților religioase și slujitorilor cultelor încercând astfel să „sfârșească cu religia” (Одинцов 1991, 56).

Pe parcursul acestei perioade se realizează politica deliberată a statului de distrugere a vieții religioase în URSS.

În Constituția URSS adoptată în 1936 în privința organizațiilor religioase și a credincioșilor se proclama doar dreptul la administrare a ritualurilor religioase, dar nu și propaganda religioasă. „Co-

manda socială” a părții credincioase a societății se realiza practic în condiții de taină: se administrau botezuri, cununii, înmormântări, sfințiri, Tedeumuri pentru sănătate ș.a.

Pentru această etapă este caracteristică cea mai dură presiune administrativă asupra asociațiilor religioase și utilizarea metodelor represive pentru combaterea religiei, ceea ce a dus la distrugerea aproape completă a clerului în toate cultele. Sarcina statului la această etapă era exterminarea tagmei clerului și a credincioșilor.

Ținând seama de gradul de intensitate a acțiunilor administrative și de presiunile în masă ale statului sovietic față de religie putem identifica câteva repere ale acestei perioade: colectivizarea generală și deschiaburirea populației, sub semnul căreia s-a realizat închiderea în masă a lăcașurilor de cult și reprimarea clerului și a credincioșilor de rând. După apariția articolului lui I. V. Stalin „Головокружение от успехов”, publicat în nr. 60 a ziarului „Правда” din 2 martie 1930, în care sunt criticate excesele în politica religioasă în teritorii, legate de colectivizare, urmează o scurtă etapă de slăbire a presiunilor asupra organizațiilor religioase. În 1933 vine un nou val de acțiuni represive administrative; fabricarea dosarelor asupra „organizațiilor contrarevoluționare antisovietice”, de organizarea cărora erau învinuți reprezentanții diferitor comunități religioase.

În această etapă, lupta împotriva religiei a luat diferite forme, de la relativ „ușoare” – de exemplu, circulara Comisiei pentru culte de pe lângă Prezidiul VȚIK „Cu privire la interzicerea totală a bătăilor de clopote și eliminarea pe scară largă a clopotelor” (О полном запрещении колокольного звона и повсеместном снятии колоколов) (1933) (Васильева, Кнышевский 1994, 231), până la represiuni. Pe 2 iulie 1937 și 3 ianuarie 1938, Biroul Politic al PCUS (b) a adoptat o hotărâre despre luarea la evidență, arestul, împușcarea și deținerea în lagărele de concentrare pentru o etapă de 8-10 ani, a „celor mai dușmănoase elemente antisovietice, inclusiv foștii clerici”.

Potrivit cercetătorului A. Krasnov-Levitin, în 1937-1939 au fost nimiciți 670 episcopi ortodocși și reînnoitori (обновленцы) (Краснов-Левитин 1977, 327).

În prima jumătate a anului 1937 în rândurile funcționarilor de partid și de stat circula ideea

despre necesitatea „lichidării” legislației cu privire la cultele religioase. Cu astfel de propuneri se adresează lui I.V. Stalin G.V. Malenkov. În argumentarea propunerii sale, acesta, referindu-se la Hotărârea din 1929 (Cu privire la asociațiile religioase) spune că aceasta este de fapt „fundamentul organizării celei mai dușmănoase părți a clericilor și sectanților într-o organizație legală dușmănoasă puterii sovietice cu peste 600 mii de oameni în toată URSS”. De aceea, ca o sarcină principală Malenkov consideră că este necesar să se „pună capăt acestei situații, în forma cum s-a constituit ea cu organele conducerii clericilor, cu ierarhia bisericească” (Об антирелигиозной 1937, 24-25, 37, 51-53, 60).

Încercările Comisiei cultelor de a stăvili stăvile de spirit „lichidatorii”, nu s-au soldat cu succes. Spre toamna anului 1938, politica antireligioasă a statului sovietic atinge apogeul. La 7 octombrie 1938, Prezidiul Sovietului Suprem al RSFSR desființează Comisia centrală și pe cele locale pentru problemele cultelor. Ceea ce înseamnă lichidarea însăși a posibilității contactelor între stat și culte (Шкаровский 2009, 9).

Etapă a V-a: 1938-1943 – etapa slăbirii presiunilor și incertitudinii. Cronologic coincide cu desființarea Comisiei pentru problemele cultelor până la întâlnirea lui I.V. Stalin cu liderii religioși, și crearea organelor speciale de stat pentru munca cu organizațiile religioase.

În această etapă unica structură organizațională care realiza politica religioasă a statului era Departamentul bisericesc special pe lângă Comisariatul Afacerilor Interne (Шкаровский 2009, 9).

Sub influența unei game de factori interni și externi, în toamna anului 1939 s-au conturat unele premise pentru schimbarea politicii religioase a statului sovietic în ceea ce ține de crearea unor aparențe de toleranță religioasă în țară. O atenție sporită premiselor normalizării relațiilor dintre stat și culte acordă cercetătorii V. Alekseev (Алексеев 1991, 332-346), M. Abdulov (Абдулов 2006, 57-62) și M. Șkarovsky (Шкаровский 1999, 95-118).

Odată cu începutul celui de al Doilea Război Mondial, după căderea Poloniei, și anexarea Țărilor Baltice și a Basarabiei, în componența URSS au fost incluse teritorii cu o viață religioasă practic neatinsă, nu doar cu ortodocși dar și cu uniți, romano-catolici ș.a. Această circumstanță nu putea

fi ignorată. La determinarea direcției strategice în relațiile dintre stat și culte se ia în considerație nu doar factorii externi, dar, de asemenea și starea de spirit a provinciei ortodoxe, descoperită în cursul adoptării Constituției staliniste și campaniei electorale pentru Sovietul Suprem al URSS. Un material ilustrativ îl prezintă și rezultatele recensământului unional al populației. Să nu trecem cu vederea și faptul debarasării de unele extreme ale „ejovscinei”, înainte de 1939. De aceea, fiind de acord cu istoricii M. Șkarovsky și U. Fletcher putem afirma că odată cu începutul celui de al Doilea Război Mondial, după zece ani de atacuri fără de compromis asupra religiei, se conturează schimbarea politicii religioase a statului sovietic. Ofensiva deschisă asupra cultelor religioase a fost stopată. Al treilea cincinal „fără de Dumnezeu” nu a mai fost proclamat. Conducerea politică a țării și-a dat seama că concepția potrivit căreia religia și-a pierdut impactul asupra cetățenilor este greșită.

La începutul războiului, „Uniunea militanților celor fără de Dumnezeu” a fost dizolvată, iar revista „Безбожник” a fost lichidată, propaganda antireligioasă a fost oprită. Primele semne de normalizare a relațiilor dintre stat și culte apar în 1942. În primăvara anului 1942, pentru prima oară autoritățile sovietice au contribuit la organizarea sărbătoririi Paștilor de către credincioși. În scopul accelerării procesului de formare a coaliției antihitleriste, în fosta tipografie a „Uniunii militanților celor fără de Dumnezeu” este tipărită cartea „Правда о религии в России”. În noiembrie 1942 unul dintre cei trei ierarhi superiori ai Bisericii Ortodoxe Ruse, mitropolitul Nicolae (Yarushevich) a fost inclus în Comisia extraordinară de stat de investigare a crimelor ocupanților germano-fasciști. În scopul de a stabili anumite relații directe dintre Biserica Ortodoxă Rusă și organizațiile religioase apusene, în septembrie 1942 a fost organizată în or. Kuibâșev, o întâlnire dintre mitropolitul Nicolae și consilierul Ambasadei Britanice. La începutul lunii februarie 1943 Stalin își dă acordul pentru deschiderea unui cont bancar al Patriarhiei, unde erau vărsate donații în Fondul apărării. Astfel Patriarhia obține statut de persoană juridică limitată.

Etapă a VI-a: 1943-1948 – etapa de înflorire a relațiilor dintre stat și culte. Cuprinde cronologic perioada de la întâlnirea lui Stalin cu liderii religioși, care are loc la 4 septembrie 1943 (Известия 1943, 5), până în 1948, Conferința panortodoxă de la Moscova.

Sunt mai multe opinii referitor la motivul real al întâlnirii din 4 septembrie. În opinia cercetătorului V.V. Alekseev necesitatea îmbunătățirii relațiilor dintre stat și culte era dictată de viitoarea întâlnire a liderilor coaliției antihitleriste la Teheran, cu care Stalin își lega speranța deschiderii celui de „al doilea front”. În ajunul conferinței, în URSS a sosit o delegație a Bisericii Anglicane, care, după părerea lui Stalin, urma să aibă o întâlnire cu conducerea Bisericii Ortodoxe Ruse în frunte cu Patriarhul. „Aceasta ar fi respins multe din acuzațiile aduse URSS pentru relațiile complicate cu Biserica”, spune V.A. Alekseev (Алексеев 1989, 42).

La rândul său, D.E. Furman explică schimbarea politicii statului față de religie prin ruptura dintre așteptările populației legate de socialism și realitatea lui. Văzând acestea, Stalin găsește noi obiective ideologice în naționalismul rus și în cultul statalității: „În noua situație ideologică Biserica devine un simbol al continuității regimului stalinist și Rusiei țariste... și o sursă suplimentară pentru legitimarea lui Stalin” (Фурман 1989, 12).

La baza calculului lui Stalin se aflau factori de natură internă (renașterea religioasă în teritoriile sovietice ocupate temporar) și externă (relațiile cu aliații occidentali – Statele Unite ale Americii și Regatul Unit), și nicidecum dorința sinceră de a restabili Biserica în drepturile ei au determinat schimbarea din 1943. „Pentru Stalin era important să creeze aparența normalității în problema religioasă, iar în spatele cortinei să fie pusă Biserica sub un control strict, incorporată în sistemul regimului puterii sale”, consideră cercetătorul M.V. Șkarovsky (Шкаровский 2000, 204-205, 216). Același lucru îl susține și O.Iu. Vasilieva: „... renașterea bisericească inițiată de către Stalin era un calcul politic clar, calcul vizionar pe deplin justificat” (Васильева 2003, 204).

În istoriografia contemporană rusă sunt și alte opinii, în special unii consideră că motivul schimbării politicii religioase a fost chiar religiozitatea lui Stalin. Arhiepiscopul de Tașkent și Asia Mijlocie Vladimir scrie despre existența mai multor legende „despre semnele de sus, care l-au constrâns pe Stalin să se împace cu Biserica” (Владимир 2001, 57).

Una dintre cele mai răspândite legende este cea despre Mitropolitul Munților Libanului Ilie (Karami), care s-ar fi rugat timp de trei zile într-o

peșteră, fără de mâncare și somn, rugând-o pe Maica Domnului să-i descopere cum să salveze Rusia. Mitropolitul Ilie ar fi adus la cunoștința conducerii sovietice ceea ce aflase, după care Stalin ar fi invitat pe mitropoliții Serghie, Alexei și Nicolai, promițându-le că va îndeplini toate cele necesare pentru salvarea situației (Швец 2006, 62-74). De fapt, nu există și nu a fost publicat nici un document de arhivă, care ar confirma întâlnirea lui Stalin cu Mitropolitul Ilie. Nici în notele făcute de către secretarii de la anticamera lui I.V. Stalin, păstrate în Arhiva Președintelui Federației Ruse și publicate în 2008, nu se spune nimic despre vreun mitropolit Ilie care ar fi fost în vizită la Stalin (На приеме 2008, 784). „Pragmatismul cinic al politicii staliniste bisericești, la sfârșitul războiului și o trecere ușoară la noi persecuții după 1948, ne vorbește că nu a fost nici o criză ideologică, sau revenire la credință a lui Stalin”, consideră teologul A. Kuraev (Курьев 2003, 196). În acest context putem fi de acord cu cercetătoarea O.Iu. Vasilieva, care consideră că afirmația despre religiozitatea lui Stalin, renăscută sub influența Mitropolitului Ilie sau dintr-un alt motiv este „un mit dăunător” (Васильева 2003, 16).

Indiferent de motivul evenimentului din 4 septembrie 1943, întâlnirea dintre conducerea supremă a statului și ierarhii superiori ai Bisericii Ortodoxe deschide o nouă etapă în istoria relațiilor dintre stat și culte. Unii cercetători numesc emoțional această etapă: „curs nou în relațiile dintre stat și Biserica” (Васильева 2001, 204), „deceniu de aur” (Васильева 2003, 24), „armistițiul temporar” (Шкаровский 2000, 332), „timpul renașterii religioase a Rusiei” (Одинцов 1992, 145).

„În formarea și dezvoltarea noului curs al politicii religioase, scria directorul Institutului ateismului științific al Academiei Științelor Sociale de pe lângă CC al PCUS, Kurochkin P. K. – și-a găsit reflectare sprijinul credincioșilor acordat statului sovietic” (Курочкин 1971, 137).

În această etapă au fost create două instituții de stat care urmau să traducă în viață politica religioasă a statului: Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse (1943) și Consiliul pentru problemele cultelor religioase (1944), ambele pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului din URSS. Încă la 4 septembrie 1943, în discuția cu ierarhii Bisericii Ortodoxe, I.V. Stalin a menționat că crearea Consiliului nu ar trebui să fie o renaștere a instituției oberprocurorului. În funcțiile acestuia

urmează să fie inclusă asigurarea legăturii dintre guvernul sovietic și Patriarhul Moscovei, în probleme ce țin implicarea guvernului. În opinia cercetătoarei Chumachenko, în sarcinile Consiliului intra anume „construirea relațiilor dintre stat și culte, nu distrugerea lor” (Чумаченко 2002, 17).

Instituirea celor două Consilii speciale pe lângă guvernul sovietic în timpul războiului, urmau să contribuie la reglementarea relațiilor dintre stat și culte (Куроедов 1981, 103).

În 1944, este elaborată o serie de hotărâri a Consiliului Comisarilor Poporului printre care și cea cu Nr. 1603 din 19 noiembrie 1944 „Cu privire la deschiderea caselor de rugăciune și a edificiilor cultelor religioase” (О порядке открытия молитвенных зданий религиозных культов) prin care organizațiilor religioase li se permite, cu acordul organelor de stat competente, construirea, luarea în arendă, procurarea clădirilor, procurarea mijloacelor de transport, deschiderea școlilor teologice pentru pregătirea cadrelor, atelierelor pentru confecționarea obiectelor de cult, editarea literaturii religioase: Biblia, Coranul, cărți de rugăciune, reviste, calendare bisericesti ș.a. (Куроедов 1981, 103-104).

Cu timpul sunt adoptate mai multe hotărâri care prevedeau impozitarea organizațiilor religioase. Printre acestea vom aminti în primul rând hotărârea guvernului URSS „Despre impozitarea veniturilor mănăstirilor și a conducerii eparhiale” (О порядке обложения доходов монастырей и предприятий при епархиальных управлениях) din 29 august 1945; „Cu privire la impozitarea slujitorilor cultelor religioase” (О порядке обложения налогами служителей религиозных культов) din 3 decembrie 1946. După care apare instrucțiunea Ministerului Finanțelor al URSS din 13 decembrie 1946 „Cu privire la impozitarea slujitorilor cultelor religioase”.

La schimbarea relațiilor dintre Stat și Biserică a contribuit și coincidența intereselor. Este cunoscut că în acea etapă, confruntarea cu Vaticanul era una dintre cele mai importante direcții a politicii externe a statului sovietic. În literatura sovietică a vremii, Vaticanul este reprezentat în cele mai întunecate culori. O notă negativă era dată și poziției Vaticanului în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Cunoscutul istoric sovietic al catolicismului M. Scheinman afirma că Vaticanul, „neutru” și „dezinteresat în cele lumești” avea ca

scop salvarea regimurilor fasciste, căuta scindarea taberei aliaților, semăna suspiciuni împotriva Uniunii Sovietice, pentru ca să „formeze un front comun al țărilor capitaliste împotriva URSS” (Шейнман 1949, 120).

Confruntarea dintre URSS și Vatican a avut consecințe grave asupra destinului Bisericii Greco-Catolice (Unite) din vestul Ucrainei. După constatarea obiectivă a cercetătorului rus contemporan O.Iu. Vasilyeva „interesele politicii externe a statului s-au suprapus problemelor istorice existente între ortodoxie și catolicism” (Васильева 2004, 34). Soarta Bisericii Greco-Catolice din vestul Ucrainei era strâns legată de aceste contradicții. Sinodul Bisericii Greco-Catolice din vestul Ucrainei, care a avut loc între 8-10 martie 1946 în or. Lviv a decis să anuleze hotărârea Soborului de la Brest din 1596, să rupă unirea cu Vaticanul, și să se reîntoarcă la credința ortodoxă și la Biserica Ortodoxă Rusă.

Istoriografia sovietică, inclusiv cea bisericească, vorbește despre lucrările acestui Sinod ca un pas benevol, inițiat de uniți. „Lichidarea Uniei este o sărbătoare pentru Biserica Ortodoxă Rusă”, cu aceasta s-a lichidat o acțiune mai veche a Vaticanului împotriva Ortodoxiei” (Ведерников 1947, 273). Despre faptul că Biserica Greco-Catolică a fost desființată în urma realizării planului Consiliului pentru problemele Bisericii Ruse de pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului din URSS, în literatura de specialitate sovietică s-a scris abia la sfârșitul anilor 1980.

În anul 1988, la editura Bisericii Ortodoxe Ruse de peste hotare a văzut lumina tiparului lucrarea în trei volume a lui Vladimir Rusak, în care autorul afirmă că inițiativa lichidării Uniei vine de la Stalin și a fost înfăptuită cu mâinile Bisericii Ortodoxe Ruse, la Lviv a fost convocat un „sinod măsluit” (Степанов 1988, 184-185).

După cum am menționat, în septembrie 1943, Stalin propune un nou curs în relațiile dintre stat și culte. Factorul religios-spiritual urma să joace un rol important în schimbarea mersului operațiunilor militare nefavorabile la început pentru sovietici, creșterea conștiinței naționale și patriotice, în special a populației din teritoriile ocupate. Pe lângă acestea, politica toleranței religioase a avut un rol diplomatic în stabilirea relațiilor cu țările coaliției antihitleriste. De aceea s-a renunțat la politica ateismului militant și lupta de clasă

împotriva religiei, caracteristică pentru etapele anterioare ale istoriei sovietice. Are loc legalizarea institutului cultelor în statul sovietic. Pe parcursul acestei perioade, statul abandonează planurile de distrugere a religiei și trece la revigorarea vieții bisericești în țară sub controlul strict al statului. Sunt extinse drepturile organizațiilor religioase, Biserica este implicată în politica externă. Însă ameliorarea relațiilor dintre stat și culte nu înseamnă armonia absolută în relațiile dintre statul totalitar și culte. Potrivit cercetătorului A.N. Yakovlev, în 1943 au fost arestați 1000 de clerici, dintre care 500 au fost împușcați, iar în anii 1944-46, numărul condamnărilor la moarte nu era mai mic de 100 pe an (Яковлев 1995, 95-96). Erau supuși represiunilor membrii clerului rămas în teritoriul provizoriu ocupat de nemți, în special au fost arestați și condamnați zeci de clerici ai Misiunii Ortodoxe din Pskov și ai celei Române, toți cei șapte ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Autonome Ucrainene, care nu s-au evacuat împreună cu autoritățile germane” (Шкаровский 2009, 11). Sub amenințare au rămas reprezentanții cultelor clandestine și cei ai „ortodoxiei populare”.

În istoriografia sovietică ultimii ani de război și primii ani postbelici sunt caracterizați ca timpul în care are loc „normalizarea” definitivă a relațiilor statului sovietic și cultele religioase (Барменков 1967, 117).

Perioada de înflorire a relațiilor dintre stat și culte durează doar cinci ani, până în 1948. După acest an statul „pierde interesul” pentru Biserică. Nu-și mai dă acordul nici măcar pentru deschiderea noilor lăcașuri de cult sau case de rugăciune. Despre anul 1948 ca an de cotitură în politica religioasă a statului vorbește și faptul că, deși prin ordonanță guvernului, sub iscălitura lui Vorosilov, urmau să fie deschise 28 de lăcașuri de cult, la 28 octombrie, ordonanța a fost anulată sub pretextul că nu a fost iscălită de către I.V. Stalin (Елисеев 2008, 196). De la această dată nu au mai fost luate decizii pozitive pentru înregistrarea noilor comunități religioase.

Etapa a VII-a: 1948-1953. Această etapă poate fi numită convențional ca **etapa răcirii relațiilor dintre stat și culte**. Cronologic începe după Conferința panortodoxă de la Moscova și se termină cu moartea lui Stalin.

Majoritatea cercetătorilor contemporani evidențiază anul 1948 ca un moment de cotitură în rela-

țiile dintre stat și culte din perioada ultimilor ani ai perioadei staliniste. Una dintre monografiile O. Vasilyeva este dedicată în special politicii statului sovietic în perioada 1943-1948 (Васильева 2001). În concepția istoricului, conținutul principal al acestei perioade consta în încercarea de a transfera la Moscova, Centrul Internațional al Ortodoxiei, crearea unui „Vatican ortodox”, care ar putea deveni un „sprijin spiritual și moral în politica externă a Kremlinului” (Васильева 2001, 106). Eșecul acestei încercări este legat de planul convocării unui Sinod panortodox la Moscova. Chiar dacă tentativa a fost fără de succes, totuși, în iulie 1948 la Moscova a avut loc o Conferință panortodoxă a liderilor religioși, cu ocazia împlinirii a 500 de ani de la proclamarea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Ruse. Evenimentul nu s-a soldat cu împlinirea speranțelor lui Stalin. După cum susține Vasilyeva, „nici unul dintre cei prezenți la Consfătuire nu a vorbit despre vreun viitor Consiliu pan-ortodox la Moscova”.

Chiar dacă nu s-au realizat în totalitate planurile lui Stalin, după cum menționează T. Volokitina, în plan politic Consfătuirea de la Moscova „a realizat sarcina-minimum: crearea unui bloc est-european al Bisericilor ortodoxe sub conducerea Bisericii Ortodoxe Ruse” (Волокитина, Мурашко, Носкова 2008, 103). În acest bloc au intrat Bisericile Ortodoxe ale Albaniei, Bulgariei, Poloniei, României, Cehoslovaciei, Iugoslaviei, cu alte cuvinte, ale țărilor care au luat calea edificării unei societăți după modelul sovietic.

Pe lângă factorii internaționali, cercetătorul M.V. Shkarovsky consideră că răcirea relațiilor dintre stat și culte este legată de noua rundă a luptei interne, concesiile în favoarea aparatului de partid, care nu aproba pe termen lung schimbările atitudinii față de religie, și lipsa succeselor în încercarea de a transforma Biserica într-un element al sistemului totalitar (Шкаровский 2000, 242). Autoritățile locale nu înțelegeau necesitatea schimbării atitudinii față de Biserică. Președintele Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse G.G. Karpov, într-un memoriu către Stalin, scria că „lucrătorii organelor sovietice racionale consideră că problemele bisericești trebuie să fie rezolvate altfel decât în timpul războiului” (Русская 1994, 104).

Despre răcirea relațiilor dintre stat și culte, în primul rând cu Biserica Ortodoxă, ne vorbește faptul că în 1948 s-a înjumătățit, comparativ

cu anul precedent, numărul bisericilor deschise oficial (Шкаровский 1995, 39). S-a intensificat atenția autorităților față de componența clerului și membrii Consiliilor Parohiale și a Comisiilor de revizie. Astfel, în scrisoarea instructivă către împuterniciții Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse nr. 32 din 23 septembrie 1484 G.G. Karpov da următoarele instrucțiuni cu privire la înregistrarea clerului și a persoanelor legate de activitățile financiare și economice a lăcașurilor de cult: „Cu privire la persoanele nou-venite (...), numite de Episcop la parohii, Împuterniciții Consiliului sunt datori să solicite în primul rând opinia organelor Ministerului Securității și a celui de la Afacerile Interne, în caz că vor fi obiecții, să fie refuzată înregistrarea. Cu o deosebită atenție, Împuterniciții trebuie să procedeze în cazul persoanelor cu antecedente penale, să verifice cu atenție ce prezintă în timpul de față persoana și care este atitudinea acesteia față de puterea sovietică și măsurile promovate de aceasta” (Макарова 2015, 87).

Din punct de vedere practic schimbările față de religie se evidențiază prin crearea în 1947 a Societății unionale pentru răspândirea cunoștințelor politice și științifice, care urma să desfășoare propaganda ateistă. A sporit numărul publicațiilor antireligioase ale acestei Societăți: în 1948 au fost tipărite 26,7 milioane exemplare de literatură ateistă. Articole antireligioase ale membrilor Societății au fost publicate în presa națională: ziarele „Комсомольская правда”, „Учительская газета”, revistele „Большевик” și „Молодой большевик” (Гераськин 2007, 58).

În septembrie 1948, sub conducerea lui Mihail Suslov a fost elaborat un proiect de hotărâre a CC al PC(b) a URSS „Cu privire la măsurile de consolidare a propagandei antireligioase”. Din 1949 au fost adoptate noi măsuri restrictive cu privire la activitățile credincioșilor și clericilor: au fost anulate slujbele religioase în afara bisericilor; sfințirea cozonacilor și apei în stradă, procesiunile religioase, cu excepția celor pascale, limitarea deplasării clericilor prin localități, săvârșirea ritualurilor religioase pe la casele oamenilor (Макарова 2015, 91). În septembrie 1950 G.G. Karpov raporta lui Stalin cu privire la acțiunile întreprinse „pentru restricționarea activității bisericii și clerului” (Советская 2003, 673). Despre schimbarea atitudinii față de religie vorbește faptul că după moartea lui Stalin nu a mai fost adoptată nici o

decizie oficială pentru redeschiderea lăcașurilor de cult. O atitudine și mai negativă decât față de cultele înregistrate, statul sovietic o avea față de cele considerate „ilegale” (cele care refuzau să se înregistreze la autoritățile sovietice – *N.F.*). În acest context este semnificativ cazul organizației „Martorii lui Iehova”, membrii căreia, la 1 aprilie 1951, au fost deportați în Siberia în cadrul unei operații speciale „Sever” (Fuștei 2013).

În ultimii ani de guvernare a lui I.V. Stalin s-a redus semnificativ numărul bisericilor deschise oficial și al clericilor înregistrați. Astfel, dacă în 1949 în țară funcționau 14447 de lăcașuri de cult și 13483 de slujitori a cultelor (Шкаровский 1995, 40-41), apoi spre 1 ianuarie 1952 acești indicatori s-au schimbat 13786 de lăcașuri de cult și, respectiv, 12254 de slujitori (Шкаровский 1995, 47-48). Printre casele de rugăciune erau multe care ocupau sediile organizațiilor obștești, ceea ce a servit ca motiv pentru luarea lor de la comunitățile religioase. Pe 24 noiembrie 1949, în referatul lui G.G. Karpov adresat lui I.V. Stalin se stipula că pe parcursul a patru ani, au fost retrocedate organelor sovietice 1150 din 1701, sau 67,6% (Дамаскин 2001, 103-104) de astfel de lăcașe de cult.

Cu toate acestea, după remarca cercetătorului D.V. Pospelovsky, până la sfârșitul vieții lui I.V. Stalin „nimeni nu îndrăznea să schimbe status-quo, stabilit între stat și Biserică” (Поспеловский 1996, 318).

Unii cercetători consideră că în această etapă „relațiile dintre stat și culte au intrat în albia precedentă”. T.A. Chumachenko consideră că, în acel moment s-a potolit din nou propaganda anti-religioasă, a sporit numărul ritualurilor religioase, iar la Congresul XIX al PCUS nu au fost trasate obiective pentru lupta antireligioasă și, în sfârșit, în iunie 1952, cu ocazia împlinirii a 75 de ani, Patriarhul Alexie a fost decorat cu cel de al doilea ordin Drapelul Roșu de Muncă (Чумаченко 2002, 26).

Bineînțeles că, în ciuda stabilizării și extinderea activităților cultelor în primul deceniu postbelic, religia rămâne un „element profund străin” pentru autoritățile sovietice. Acest lucru este subliniat de toți cercetătorii sovietici, precum și faptul că loialitatea clerului nu înseamnă deloc că ideologia religioasă a suferit schimbări de conținut. Ca răspuns la criticile externe ale politicii confesionale a statului sovietic, care a transformat Biserica

Ortodoxă Rusă într-o „slugă credincioasă”, P.K. Kurochkin afirmă, nu fără de patos, că statul socialist nu are nevoie de o „biserică sovietică” proprie (Курочкин 1971, 225). Succesele în lupta cu religia erau considerate condiții necesare pentru înaintarea cu succes pe calea construirii comunismului.

Etapa a VIII-a: 1954-1957 – etapa înrăutățirii relațiilor dintre stat și culte. Etapa începe cu hotărârea CC al PCUS din 7 iulie 1954 „Cu privire la neajunsurile în propaganda științifico-ateistă și măsurilor pentru îmbunătățirea ei”, care condamnă politica împăciuitoare față de religie.

Pe parcursul acestei perioade, politica confesională emigrează în sfera de influență a partidului, fiind conectată la scopurile muncii ateiste. A fost o etapă controversată. Pe de o parte, se făceau încercări de a promova o politică confesională mai dură, iar pe de altă parte, procesul liberalizării a implicat și clerul, față de care au încetat presiunile. Această situație dublă era determinată de existența în PCUS a două grupări, care aveau puncte de vedere opuse față de politica confesională.

După moartea lui Stalin, principalului garant al stabilității relațiilor dintre stat și culte, faptul legalizării cultelor religioase, era considerat de noua conducere drept manifestare a deformărilor staliniste.

În această etapă se introduc modificări în procedura deschiderii lăcașurilor de cult, în conformitate hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS nr. 259 din 17 februarie 1955 „Despre modificarea regulilor deschiderii caselor de rugăciune”.

Perioada „dezghețului hrușciovist” este considerată pe bună dreptate ca timpul în care statul sovietic face ultima încercare ca în scurt timp să elimine pentru totdeauna religia ca fenomen social. Având în vedere că majoritatea cetățenilor erau creștini ortodocși, cele mai multe atacuri au fost îndreptate asupra Bisericii Ortodoxe Ruse.

Inițial, moartea lui I.V. Stalin a trezit în rândurile credincioșilor speranță că se va ameliora politica religioasă a statului sovietic. Cu toate acestea, de la mijlocul anului 1954, a devenit clar că schimbarea conducerii partidului va avea un impact negativ asupra politicii religioase. Pe data de 7 iulie 1954, CC al PCUS adoptă hotărârea „Cu privire la neajunsurile în propaganda științifico-ateistă

și măsurilor pentru îmbunătățirea ei”, care avea un caracter agresiv și cerea demascarea esenței reacționare a religiei și prejudiciul pe care aceasta îl aduce” (О религии 1965, 72). Acest document obliga ministerele educației republicilor unionale și Ministerul Învățământului superior din URSS să organizeze în școli, în școlile medii de specialitate și în instituțiile de învățământ superior discuții sistematice și lecții de popularizare a științelor naturii și celor pe teme ateiste, demonstrarea filmelor tematice.

Unii membri ai Prezidiului CC al PCUS care participaseră la politica stalinistă de integrare a Bisericii în sistemul de stat (V.M. Molotov, G.M. Malenkov, K.E. Vorosilov ș.a.) și-au expus îngrijorarea față de ofensiva agresivă întreprinsă asupra religiei. G.G. Karpov, președintele Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse încerca să mențină cursul perioadei anterioare. În anii 1953-1954, acesta a intervenit de două ori pe lângă CC al PCUS, propunând unele modificări care ar fi relaxat într-o măsură oarecare politica religioasă a autorităților sovietice. G.G. Karpov critica aspru acțiunile administrative ale autorităților locale. Aproape toate propunerile lui Karpov au fost respinse, însă critica acțiunilor autorităților sovietice din presa străină, nemulțumirea episcopatului, șirul de plângeri ale credincioșilor l-au făcut pe N.S. Hrușciov să stopeze ofensiva, astfel că pe 10 noiembrie 1954 este emisă hotărârea CC al PCUS „Cu privire la greșelile comise în promovarea propagandei științifico-ateiste în rândurile populației” (Об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения) (О религии 1965, 77). Acest document a abrogat în multe puncte hotărârea din iulie. În februarie 1955, Consiliul de Miniștri al URSS adoptă hotărârea „Cu privire la modificarea rânduielii deschiderii caselor de rugăciune” (Об изменении порядка открытия молитвенных зданий), prin care se permitea înregistrarea comunităților religioase, care înainte funcționau fără oficializarea documentelor necesare (Мрутова 2005, 59). Drept rezultat se observă o creștere a comunităților religioase înregistrate în toată țara de la 13376 în 1955 la 13430 în 1957 (Макарова 2015, 115). Micul răgaz în ofensiva împotriva religiei se datorează și dorinței autorităților sovietice de a folosi Patriarhia în politica sa externă.

Cu toate acestea, prosperitatea relativă a Bisericii nu a fost de lungă durată. Deja în 1958, în cele din

urmă în rândurile PCUS câștigă adepții lui N.S. Hrușciov cu politica lui de eradicare completă a religiei din mintea cetățenilor sovietici. Astfel, în 1957, apare regulamentul „Cu privire la pensiile și ajutorul de o singură dată acordat clericilor Bisericii Ortodoxe Ruse” (Положение о пенсиях и единовременных пособиях священноцерковнослужителям Русской православной церкви), care înăsprește controlul financiar din partea statului a veniturilor clerului (Гераськин 2007, 76).

Etapa a IX-a: 1958-1965 – etapa noilor persecuții. La această etapă, numită și „ofensiva antireligioasă, sau ultima ofensivă antireligioasă”, fac referință mai mulți cercetători, printre care și M.V. Ioshkin (Иошкин 2015).

Anul 1958 este caracterizat drept anul începutului unei noi ofensive asupra religiei pe toate fronturile, de la cel ideologic la cel economic (Макарова 2015, 117). O nouă etapă în relațiile stat-religie începe cu Hotărârea CC al PCUS din 4 octombrie 1958 „Despre nota Departamentului de propagandă al PSUS pentru republicile unionale „Cu privire la neajunsurile propagandei științifico-ateiste” („О записке отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС по союзным республикам „О недостатках научно-атеистической пропаганды”). În scurt timp a fost aplicată lovitură, simțită din plin, asupra bazei economice a Bisericii: la 16 octombrie 1958 apare hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS „Cu privire la mănăstirile din URSS” (О монастырях в СССР) și „Cu privire la impozitarea veniturilor întreprinderilor administrațiilor eparhiale, precum și a veniturilor mănăstirilor” (О налоговом обложении доходов предприятий епархиальных управлений, а также доходов монастырей), iar la 18 februarie 1959 apare Hotărârea nr. 69 a Consiliului de Miniștri a RSSM „Despre mănăstirile din RSS Moldovenească”¹ și ce din 7 martie 1959 „Cu privire la reevaluarea clădirilor mănăstirești, bisericilor și caselor de rugăciune”². Este interesant că cheltuielile pentru reevaluare erau puse pe seama mănăstirilor și comunităților religioase³. A început preluarea pământului de la mănăstiri, au fost mărite impozitele pentru imobile și terenurile mănăstirești. Parohiilor li s-a interzis comercializarea lumânărilor la prețuri mai mari decât prețul

de achiziție de la atelierele de lumânări. Această a fost o lovitură serioasă asupra veniturilor parohiilor, pentru că de acum procurarea lumânărilor de la atelierele de lumânări era neprofitabilă, și a contribuit la scăderea achizițiilor de la ateliere ceea ce a dus în final la închiderea acestora. Este adoptată o serie de hotărâri care permiteau distrugerea unor clădiri bisericești, monumente de arhitectură. Printre primele hotărâri de acest fel se numără și hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM nr. 78 din 4 martie 1959 „Despre scoaterea din lista monumentelor de arhitectură din RSSM a bisericii Sf. Ilie din Chișinău”⁴.

Pe 28 noiembrie 1958, CC al PCUS adoptă hotărârea „Cu privire la măsurile pentru stoparea pelerinajelor la așa-zisele „locuri sfinte” (О мерах по прекращению паломничества к так называемым «святым местам») (Мругова 2005, 61). La 23 aprilie acest document a fost completat cu scrisoarea secretă nr. 203, a lui G.G. Karpov adresată împuterniciților Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, în care se stipula că în unele locuri lupta împotriva pelerinajelor are deficiențe semnificative. Împuterniciții erau chemați „să participe activ la elaborarea unor astfel de măsuri, care ar oferi o reală încetare a pelerinajelor și lichidarea așa-numitelor „locuri și izvoare sfinte”⁵.

Etapa înăspririi relațiilor dintre stat și culte la sfârșitul anilor `50 ai secolului trecut coincide cu o nouă etapă a revoluției tehnico-științifice. Doctrina politică a timpului, care ținea construirea societății comuniste în URSS, excludea religia ca element al vieții spirituale. Credința în Dumnezeu intra în disonanță cu noua etapă de dezvoltare a revoluției tehnico-științifice în societatea sovietică. Politica antireligioasă a statului din acele timpuri era una din manifestările procesului de modernizare în societatea sovietică, în momentul înăspririi contradicțiilor dintre știința ideologizată și religie. Ideologii partidului, care au lansat lozincă dezvoltării avansate a URSS pe calea edificării societății comuniste, nu erau mulțumiți de transformările lente ale conștiinței populației în care religia, în special ortodoxia, ocupa un loc destul de mare. Potrivit acestora, religia împiedica progresul științific și social, distrăgea atenția oamenilor de la procesul de muncă. Pe lângă acestea, conducerea hrușciovistă spera la scăde-

¹ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 97, f. 1.

² ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 97, f. 3.

³ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 97, f. 3.

⁴ ANRM, F. 3046, inv. 1, d. 97, f. 2.

⁵ ANRM, F. 3046, inv. 2s, d. 23, f. 26-27.

rea religiozității populației, neobișnuit de mare în primii ani postbelici, crezând că funcția consolării oamenilor care și-au pierdut rudele și apropiații în timpul războiului a fost deja împlinită de Biserică. Au fost înlocuiți președinții celor două Consilii (Pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse și cel pentru problemele cultelor religioase), G.G. Karpov este schimbat cu V. Kuroedov, iar V. Poleanski cu V. Puzin. Ambii conducători erau învinuiți că au contribuit la renașterea și activitatea organizațiilor religioase, au fost prea loiali și fără de pretenții, ceea ce a dus a creșterea „poftei” conducătorilor religioși (Сосковец 2008, 164).

Hotărârea secretă a CC al PCUS „Despre nota de departamentului de propagandă și agitație al CC al PCUS pentru republicile unionale „Cu privire la neajunsurile propagandei științifico-ateiste” din 4 octombrie 1958, obliga organizațiile de partid, comsomoliste și obștești să desfășoare ofensiva împotriva „superstițiilor religioase”. Instituțiilor de stat li se cerea efectuarea unor măsuri de natură administrativă, în direcția înăsprii condițiilor de existență și funcționarea a comunităților religioase (Русская 1999, 35). Pe data de 16 octombrie 1958, prin hotărârile Consiliului de Miniștri a URSS nr. 1159 „Despre mănăstirile din URSS” și nr. 1160 „Cu privire a impozitarea veniturilor întreprinderilor eparhiale” s-a dat startul ofensivei asupra stării economice a Bisericii: au crescut impozitele la producția atelierelor de lumânări, pământului aflat în folosința mănăstirilor.

Între timp, a fost publicată Hotărârea CC al PCUS „Cu privire la sarcinile propagandei de partid în condițiile contemporane” (О задачах партийной пропаганды в современных условиях) și „Cu privire la măsurile de eliminare a încălcărilor legislației cultelor” (О мерах по ликвидации нарушений духовенством законодательства о культах). Instrucția pregătită în primăvara anului 1961 de către Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse „Cu privire la folosirea legislației cultelor” interzicea organizarea adunărilor pentru copii și femei în parohii, a cercurilor religioase, crearea bibliotecilor pe lângă administrațiile eparhiale. La 16 ianuarie 1961 Consiliul de Miniștri al URSS adoptă hotărârea „Cu privire la întărirea controlului asupra activității bisericii”. Concesiile permise în actele legislative adoptate în anii războiului și în cei postbelici au fost anulate. Ulterior, în 1970 adjunctul Președintelui

Consiliului pentru problemele religiilor de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS V. Fursov caracteriza acești pași ca „restructurare radicală a administrației bisericii” (Иошкин 2015, 111). N. Furov consideră o direcție aparte a „perestroiceii religioase” îngrădirea copiilor de la influența religiei, în urma căreia a fost oprită complet atragerea adolescenților la participarea în corurile bisericești și asistența clericilor (Корнеев 1997).

Programul partidului adoptat în octombrie 1961 la cel de al XXII-lea congres al PCUS reamintește despre necesitatea luptei fără compromisuri cu religia. În raportul său la acest congres N.S. Hrușciiov spunea: „educația comunistă implică eliberarea conștiinței de prejudecățile religioase, care încă mai împiedică unele persoane să-și dezvolte din plin puterile creatoare. Se cere un sistem de educație științifico-ateistă, care ar cuprinde toate grupurile de populație, și ar preîntâmpina răspândirea credințelor religioase” (Отчет 1961, 133-134).

În 1961, conducerea Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse a hotărât să realizeze o reevaluare a comunităților înregistrate și a celor neînregistrate, a caselor de rugăciune, proprietăților aflate în folosința credincioșilor. În scopul eliminării „moștenirii staliniste” s-a desfășurat munca pentru punerea în aplicare a Hotărârii VŢIK și SNK din 8 aprilie 1929 „Cu privire la asociațiile religioase”.

Statul sovietic a obținut modificarea statutului „Cu privire la conducerea Bisericii Ortodoxe” la Sinodul arhieresc din 18 iulie 1961 (Горанский, Мандрик 2003, 125, 130). Scoaterea de la înregistrare, suspendarea din funcție a slujitorilor cultelor, permitea crearea condițiilor pentru închiderea caselor de rugăciune și lichidarea asociațiilor religioase. În scopul simplificării acestei proceduri Prezidiul Sovietului Suprem al URSS adoptă ucazul din 19 decembrie 1962 „Cu privire la modificarea hotărârii VUŢIK și SNK a RSFSR din 8 aprilie 1929 „Cu privire la asociațiile religioase”. Din acel moment, responsabilitatea pentru închiderea lăcașurilor de cult este pusă pe seama reprezentanților autorităților locale. Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe le rămânea doar să confirme deciziile autorităților locale despre scoaterea de la înregistrare a comunităților religioase, precum și deschiderea sau închiderea caselor de rugăciune (Бакшеева 2012, 134).

Și în această etapă religia rămâne pentru autoritățile sovietice cel mai negativ fenomen social, de aceea secretarul CC al PCUS M.A. Suslov declara că, coexistența ideologiei socialiste și concepțiilor religioase, „este imposibilă fără trădarea intereselor comunismului” (Суслов 1962, 38). În raportul secretarului CC al PCUS L.F. Ilicev religia era caracterizată ca „principalul inamic al concepției științifice din țară, una din cele mai tenace rămășițe ale trecutului, de care nu s-au eliberat unele păături sociale (Ильичев 1963, 19). În hotărârea plenarei CC al PCUS (1963) se propunea „să se păstreze ofensiva împotriva rămășițelor religioase, să extindă mai larg munca științifico-ateistă” (Пленум 1964, 308).

În 1963 Comisia ideologică a CC al PCUS sub conducerea lui I.F. Ilicev a elaborat un program amplu de educație ateistă a cetățenilor, care urma să cuprindă toate vârstele. În hotărârea CC al PCUS „Cu privire la măsurile de consolidare a educației ateiste a populației” (О мероприятиях по усилению атеистического воспитания населения) din 2 ianuarie 1964, planul ateizării în masă a populației a fost consolidat: începând cu anul universitar 1964-1965 se introduce predarea „Bazelor ateismului științific” în instituțiile de învățământ superior, a sporit conținutul ateu al programelor școlare, repertoriile teatrelor și filarmonicilor.

După cum menționa cercetătorul L.I. Soskovets, „menținând în același timp o proporție sporită de represii și discriminare prioritățile au fost deplasate în direcția propagandei și amplificării metodelor de control asupra activităților vitale ale comunităților și asociațiilor religioase” (Сосковец 2013, 181). Pe fondul desfășurării noii ofensive asupra religiei, ideologiei sovietice elaborau noi metode pentru îndepărtarea cetățenilor sovietici de la religie. Astfel, prin șantaj, bani și amenințări, la sfârșitul anilor 1950 - începutul anilor 1960, au fost „convinși” 200 de clerici să se lepede de preoție (Шкаровский 1995, 77). Printre aceștia au fost și clerici din RSSM. Pentru găsirea persoanelor gata să se lepede de preoție A. Oleinik, împuternicitul Consiliului pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse pentru RSSM, propune în 1961 ca să fie identificați preoții loiali, care sunt gata să se lepede de preoție anunțând despre aceasta în mijloacele de informare în masă⁶.

⁶ AOSPRM, F. 51, r. 21, d. 73, f. 109.

Drept rezultat al muncii „de identificare” au apărut și rezultatele scontate, în 1961 s-au lepădat de preoție cinci preoți: preotul de la biserica din or. Comrat, Grișcenco, a fost angajat în calitate de adjunct al directorului spitalului raional pentru gospodărie; preotul de la biserica din Dubăsari, Jabanovschi, angajat în calitate de fotograf; preotul de la biserica din Cărpineni – Varzari, angajat în calitate de lector-ateist la Societatea Republicană pentru răspândirea cunoștințelor politice și științifice din Moldova; preotul de la biserica din Chirileni, Fălești, angajat la depoul căii ferate din Ungheni; preotul din orașelul Grigoriopol, raionul Dubăsari, fiind bătrân, se află în îngrijirea fiicei sale la Tiraspol⁷.

Mulți dintre aceștia au fost folosiți în campanii propagandistice, însă această acțiune nu a adus rezultate semnificative. Apostatații trezeau disprețul credincioșilor.

Noua etapă se caracterizează prin folosirea măsurilor administrative bazate pe deciziile partidului care vizau reducerea numărului comunităților religioase, suprimarea religiozității oamenilor. Considerăm că această etapă se sfârșește în 1965, când sunt desființate cele două Consilii (pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse și cel pentru problemele cultelor religioase) și formarea unui singur Consiliul pentru problemele religiilor.

Etapa a X-a: 1966-1988 – etapa conviețuirii sau a stagnării. Această etapă cuprinde timpul instituirii în URSS a sistemului de organe de stat, a căror activitate era îndreptată special pentru controlul activității asociațiilor religioase până la sărbătorirea mileniului de la creștinarea rușilor. În această etapă instituția sovietică abilitată cu rezolvarea problemelor cultelor este Consiliul pentru problemele religiilor de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS înființat la sfârșitul anului 1965.

Despre „răcirea” relațiilor dintre stat și culte vorbește adoptarea hotărârii Consiliului de Miniștri al RSSM din 30 iulie 1969 „Cu privire la amplificarea controlului asupra respectării legislației cultelor religioase” (Об усилении контроля за соблюдением законодательства о религиозных культах). În conformitate cu această hotărâre erau reorganizate comisiile speciale pe lângă consiliile executive raionale care

⁷ AOSPRM, F. 51, r. 22, d. 93, f. 186.

monitorizau respectarea legislației cultelor de către clerici și mireni.

Din a doua jumătate a anilor '60, situația cultelor s-a stabilizat, s-a normalizat statutul juridic al cultelor, care devine mult mai rău decât la sfârșitul perioadei staliniste. Lupta cu instituțiile religioase s-a mutat din sfera politică în cea ideologică.

Accentul nu se mai pune asupra scoaterii religiei din viața publică a statului, ci pe stoparea răspândirii învățaturii religioase și influenței cultelor, limitarea reproducerii conștiinței religioase în generațiile următoare.

În 1977 este adoptată o nouă Constituție a URSS, în care libertatea conștiinței a căpătat o dezvoltare în continuare în ceea ce privește ațâțarea sentimentelor antireligioase în societate.

Menținând o anumită stabilitate în relațiile dintre stat și culte, structura organizațională a comunităților religioase a suferit schimbări în special din cauza pierderii parohiilor rurale. Totuși, desființarea comunităților religioase rurale pe motivul micșorării numărului de membri fondatori din cauza trecerilor din viață a persoanelor religioase râvnitoare, nu a adus rezultatele așteptate de autorități în ceea ce ține de limitarea sferei conștiinței religioase. Autoritățile sovietice s-au confruntat cu sporirea interesului față de credință a părții nereligioase a populației, îmbiserizarea noilor generații deja în perioada sovietică. Prin migrarea masivă a populației rurale în orașe, satul devine un fel de donator care contribuie la răspândirea conștiinței religioase în orașe și în localitățile de tip orașenesc.

Conducerea politică din epoca lui L. Brejnev a luat cursul spre legalizarea în continuare a cultelor religioase cu scopul de a le îngloba în mașinăria partid-stat și în conceptul de „socialism dezvoltat”. Astfel, încă în 1975, prin ucazul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS au fost introduse modificări în hotărârea VŢIK și SNK din 1929 „Cu privire la asociațiile religioase”. Prin acest document cultele religioase obțineau unele elemente de persoană juridică, cu drepturi limitate, li se permitea procurarea obiectelor de cult, mijloacelor de transport, arenda, construcția și procurarea imobilelor (Ведомости 1975, 105-117).

Pe lângă continuitatea concepțiilor autorităților sovietice față de religie, ca un rudiment arhaic în societate, conducerea brejnevistă mai adaugă câteva noi abordări.

Acțiunile antireligioase nu mai sunt realizate la scară largă, nici cu amploarea de altădată. S-a acceptat retragerea de la orientarea cantitativă a propagandei ateiste. Oferirea pentru cultele religioase a calității de persoană juridică limitată demonstrează refuzul politicii de nimicire a economiei cultelor. În locul violenței politice vine politica de reglementare strictă a activității cultelor religioase și controlul juridic și administrativ cu scopul identificării și lichidării încălcărilor. Propaganda ateismului militant este schimbată cu cea științifico-ateistă. Cultele religioase, inclusiv Biserica Ortodoxă, devin jucători cu drepturi depline în activitatea politică externă, activitatea patriotică, de caritate și slujire socială a acestora rămâne interzisă. În general, continuă să funcționeze vechea linie pentru eliminarea religiei din viața publică, cei drept neforțat și prin descurajarea răspândirii concepțiilor religioase.

De la mijlocul anilor '70 ai secolului trecut începe aflulul neofiților în Biserică, inclusiv al celor veniți din familii ateiste. Se schimbă și modul de reproducere a conștiinței religioase. Schimbări radicale au loc și în rândul slujitorilor cultelor. Spre sfârșitul anilor '70 de trei ori s-a mărit numărul hirotoniilor în comparație cu începutul deceniului (Цыпин 1999, 446).

Fenomenul „renașterii religioase” din a doua jumătate a anilor '70 în mare parte este în strânsă legătură cu criza conștiinței oamenilor sovietici, care așa și nu mai ajunseră să vadă făgăduitul „paradis comunist” pe pământ.

Criza așteptărilor urma să înlăture concepția „socialismului dezvoltat” propusă în Constituția din 1977. Dar tot ea a dus la apariția tendinței de perfecționare a practicii juridico-normative de reglementare a relațiilor dintre stat și culte.

În același an, în RSSM au fost aprobate „Regulamentele cu privire la asociațiile religioase din RSS Moldovenească” (Veștile 1977, 500-509). Regulamentul era format din 52 de puncte și reglementa regimul juridic al cultelor religioase, activitatea acestora, precum și situația juridică a bunurilor bisericesti.

Spre finele acestei perioade, în aprilie 1985, are loc schimbarea conducerii Consiliului pentru problemele religiilor. După 20 de ani de activitate Kuroedov este înlocuit de C.M. Harcev.

Cu toate acestea, și în perioada a X-a cu toate schimbările, cultele erau împinse doar spre o

singură nișă – cea de „luptă” pentru pace. Cultele religioase încă nu au devenit subiecte depline ale relațiilor dintre stat și culte. Statul sovietic frâna prin toate mijloacele răspândirea concepțiilor religioase și influența religiei în societate.

Etapa a XI-a: 1988-1991- etapa normalizării relațiilor dintre stat și culte.

Normalizarea relațiilor dintre statul sovietic și culte are loc abia spre sfârșitul deceniului VIII al secolului trecut, în perioada a XI-a a istoriei relațiilor dintre stat și culte.

În istoriografia contemporană această etapă este menționată și în lucrarea cercetătorului A.V. Eremin (Еремин 2013, 48-51). La cercetătorul numit mai sus perioada ar fi prima dintre cele trei identificate de acesta în istoria dezvoltării relațiilor dintre stat și culte în Rusia, de la sfârșitul URSS până la începutul secolului XXI (Еремин 2013, 49).

Data oficială a începutului „restructurării” relațiilor dintre statul sovietic și Biserică poate fi considerată 29 aprilie 1988, când a avut loc întâlnirea oficială între secretarul general al CC al PCUS M.S. Gorbaciov și Patriarhul Moscovei Pimen (Izvekov). În cadrul întâlnirii M.S. Gorbaciov a promis încetarea discriminării organizațiilor religioase și liberalizarea legislației cultelor. Toate acestea au avut loc în anul consacrat împlinirii 1000 de ani de la creștinarea Rusiei (Безбородов 2008, 94).

Celebrarea jubileului a avut loc cu permisiunea CC al PCUS și practic s-a realizat cu suportul statului. K.M. Harcev, care pe atunci era președinte al Consiliului pentru probleme religiilor s-a exprimat în felul următor referindu-se la eveniment: „pentru prima oară din istoria statului sovietic jubileul este prăznuit ca sărbătoare a întregii Rusii, nu doar ca o sărbătoare a Bisericii, ci și ca una a culturii naționale, care ar ajuta consolidarea credincioșilor și necredincioșilor la depășirea înstrăinării reciproce” (Русская 1997, 477).

Astfel vine timpul reorientărilor în sfera religioasă, perioada democratizării, perioada acordării cultelor drepturilor lor necesare pentru activitatea socială. În țară încă mai exista un organ de stat pentru problemele religiilor (Consiliul pentru problemele religiilor pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS), dar odată cu destrămarea URSS competențele acestuia se reduceau din an în an. În

țară se realizează edificarea bazei necesare pentru dezvoltarea în continuare a relațiilor dintre stat și culte. Dispare ateismul pronunțat militant. După cum am menționat mai sus, în urma migrației populației din localitățile rurale la orașe, apare o religiozitate specifică mediului urban. În comunitățile religioase orășenești vine o nouă generație de credincioși. Apare o nouă religiozitate caracteristică pentru noua stare a societății sovietice, în care predominantă este populația urbană. În mediul intelectual orășenesc apar disidenții religioși, care preiau ștafeta petiționară (legată de cererile pentru deschiderea bisericilor), pregătind terenul pentru politica de „restructurare” (перестройка) și revizuirea abordărilor relațiilor Stat - Biserică în a doua jumătate a anilor '80.

Cele menționate mai sus arată că credința autorităților sovietice, că odată cu trecerea din viață a generațiilor care primiseră o educație tradițională religioasă, se va stopa și influența religiei în societate nu s-a îndreptățit. Aceasta o demonstrează explozia religiozității spre sfârșitul anilor 1980 - începutul anilor 1990.

În februarie 1988, Biroul Politic al CC al PCUS poruncește oficial Consiliului pentru problemele religiilor elaborarea proiectului legii unionale despre libertatea conștiinței. Spre sfârșitul lunii aprilie Consiliul a prezentat CC al PCUS și Consiliului de Miniștri al URSS proiectul legii „Cu privire la libertatea conștiinței și a organizațiilor religioase”. Proiectul de lege a fost discutat la reuniunea comisiei ideologice al CC al PCUS în mai 1989. La cea de a XIX Conferință unională a partidului, în raportul său M.S. Gorbaciov s-a oprit și asupra problemei libertății conștiinței (Материалы 1988, 41-42). În anii '90 ai secolului trecut începe recuperarea dinamică a structurii asociațiilor religioase.

Spre sfârșitul existenței URSS a fost adoptată o serie de legi care urmau să normalizeze relațiile dintre stat și culte. Are loc realizarea treptată a principiului libertății conștiinței, care și-a găsit expresia în Legea „Cu privire la libertatea de conștiință și organizațiile religioase” din 1 octombrie 1990.

Legea cuprinde 31 de articole dedicate următoarelor subiecte: prevederi generale (art. 1-6); Organizațiile religioase în URSS (art. 7-16); Averile organizațiilor religioase (art. 17-21); Drepturile organizațiilor și cetățenilor legate de libertatea

credinței (art. 21-24); Munca angajaților în organizațiile religioase și întreprinderile acestora (art. 25-28); Organele de stat și organizațiile religioase (art. 29-31).

Acest act normativ, pentru prima oară în istoria statului sovietic recunoaște dreptul de persoană juridică pentru organizațiile religioase. În art. 13 se stipulează că organizațiile religioase devin persoane juridice din momentul înregistrării statutelor și se bucură de toate drepturile ce le revin (art. 13) (Ведомости 1990с, 522).

Însă acest act legislativ, în cursa declarării suveranității republicilor unionale, nu a mai devenit unul funcțional. Încă în 1990, la 22 iunie, Sovietul Suprem al RSSM dispune formarea Ministerului Culturii și Cultelor, în funcțiile căruia intra controlul asupra respectării legislației cultelor. Aparatul Împuternicitului Consiliului pentru probleme religiilor pentru RSSM a fost desființat (Православие 2012, 50).

Astfel, ultima etapă a istoriei relațiilor dintre stat și culte, începe cu celebrarea mileniului de la creștinarea rușilor și finalizează cu lichidarea Consiliului pentru problemele religiilor și împuterniciților acestuia în regiuni, teritorii, republicile autonome și cele unionale în 1991, odată cu destrămarea URSS.

După cum vedem, istoria relațiilor dintre Biserică și statul sovietic nu prezintă a linie dreaptă.

Este un proces îndelungat și neunivoc, alcătuit din 11 perioade.

La baza periodizării au fost puse două principii: primul – instituția puterii abilitată cu realizarea în practică a relațiilor dintre stat și culte; al doilea – actele legislative adoptate în cadrul epocii respective, ceea ce a permis urmărirea lanțului logic al evenimentelor în evoluția relațiilor dintre statul sovietic și cultele religioase, evitând examinarea aspectul strict confesional, cum o fac alți autori.

În cadrul examinării acestor etape am văzut că, odată cu preluarea puterii în țară, bolșevicii au parcurs în timp scurt o etapă de tranziție (1917-1918), în care au fost adoptate o serie de acte legislative care urmau să pună baza unor noi relații cu cultele religioase.

După adoptarea Decretului „Cu privire la separarea Bisericii de stat și a școlii de Biserică” (1918),

începe etapa de elaborare a legislației sovietice a cultelor, care se sfârșește odată cu adoptarea Hotărârii „Cu privire la asociațiile religioase (1929), un fel de Lege a cultelor. În perioada a treia (1929-1934) actele normative din perioada precedentă sunt amplificate cu o serie de instrucțiuni, care urmau să explice legislația cultelor. Perioada a patra (1934-1938) coincide cu cea mai cruntă răfuială a statului cu agenții religioși. În perioada interbelică, în cele 5 perioade, cu excepția primei și a ultimei, funcționau o serie de instituții de stat abilitate cu puterea de a rezolva problemele relațiilor cultelor cu statul.

O schimbare pozitivă în relațiile dintre stat și culte se observă în 1943, în timpul războiului. Dar aceasta nu a durat mult timp (1943-1948), doar anii din timpul războiului și trei ani postbelici, apoi începe o „răcire” a relațiilor dintre stat și culte, care se aprofundează în perioada a 7-a (1948-1953) și a 8-a (1953-1957). Răcirea trece în dușmănie în perioada a 9-a (1958-1965), când se realizează „eliberarea de rămășițele stalinismului”, inclusiv cele care atingeau sfera relațiilor statului și cultelor. În primele perioade postbelice statul avea două instituții care realizau legătura dintre stat și cultele religioase. Este vorba de Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS, și Consiliul pentru problemele cultelor religioase. Ambele Consilii realizau politica confesională în teritorii prin Împuterniciții pe care îi aveau pe lângă Consiliile de Miniștri ale Republicilor Unionale.

În perioada a 10-a (1967-1987), are loc o „stagnare” în relațiile dintre stat și cultele religioase. Stagnare în care situația comunităților religioase devine mai rea. Abia în perioada a 11-a (1988-1991), spre sfârșitul existenței URSS, se întreprind pași decisivi, din partea statului, pentru normalizarea relațiilor cu cultele religioase, aceasta urma să culmineze cu adoptarea legii din 1990: „Cu privire la libertatea de conștiință și organizațiile religioase”, și crearea condițiilor normale pentru viața cultelor cu întregul spectru de activități pe care doreau să le desfășoare. În ultimele două perioade legătura dintre autoritățile statului sovietic și conducerea cultelor religioase era realizată de Consiliul pentru problemele religiilor pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS și împuterniciții acestuia în teritorii.

Bibliografie

- Fuștei 2013:** N. Fuștei, Persecutarea organizației religioase „Martorii lui Iehova”. Operația „Sever” (1951) în RSSM (Chișinău 2013).
- Massar 1963:** W. Masar, Genossen beten nicht. Kirchenkampf des Kommunismus (Köln 1963).
- Meyendorff 1978:** J. Meyendorff, Living Tradition. Grestwood (New York 1978).
- Stricker 1993:** G. Stricker, Religion in Russland. Darstellung und Daten zu Geschichte und Gegenwart. Gütersloh; Gütersloher Verlagshaus (Gütersloh 1993).
- Veștile 1977:** Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului R.S.S. Moldovenești, nr. 6 (Chișinău 1977).
- Абдулов 2006:** Н.Т. Абдулов, Уфимская епархия в системе государственно-церковных отношений: 1917-1991 гг. (Уфа 2006).
- Акты 1994:** Акты Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея Руси, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти. 1917-1943 гг. Изд-во Православного Свято-Тихоновского Богословского института (Москва 1994).
- Алексеев 1989:** В. Алексеев, Неожиданный диалог. Агитатор 6, 1989, 42-44.
- Алексеев 1991:** В.А. Алексеев, Иллюзии и догмы (Москва: Политиздат 1991).
- Архивы 1997:** Архивы Кремля. Политбюро и Церковь. 1922-1925 гг., кн. 1 (Новосибирск 1997).
- Бакаев 2002:** Ю.Н. Бакаев, Власть и религия: история отношений (1917-1941) (Хабаровск 2002).
- Бакшеева 2012:** Е.Б. Бакшеева, Православные объединения и духовенство Дальнего Востока РСФСР в период антирелигиозной кампании 1958-1964 гг. Власть и управление на Востоке России 1, 2012, 131-136.
- Барменков 1979:** А.И. Барменков, Свобода совести в СССР (Москва 1979).
- Безбородов 2008:** М.Н. Безбородов, Государство и Церковь: от советской модели к поиску новой. В: (Ред. В.С. Максимова) Северное измерение: социально-политический альманах, вып. 3 (Петрозаводск 2008).
- Бурмистров 2009:** Д. Бурмистров, Государственно-церковные отношения в 1929-1939. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата богословских наук (Сергиев Посад 2009).
- Бухарин 1929:** Н.И. Бухарин, Реконструктивный период и борьба с религией. Доклад на 2 Всесоюзном съезде безбожников (Москва 1929).
- Васильева 2001:** О.Ю. Васильева, Русская Православная церковь в политике Советского государства в 1943-1948 гг. (Москва 2001).
- Васильева 2003:** О.Ю. Васильева, «Церковный сталинизм»: легенды и факты, Альфа и Омега. 2003. № 4 (38), 199-205.
- Васильева 2004:** О.Ю. Васильева, Русская Православная Церковь и II Ватиканский собор. (Москва 2004).
- Васильева, Кнышевский 1994:** О.Ю. Васильева, П.Н. Кнышевский, Красные конкистадоры. Соратник (Москва 1994).
- Ведерников 1947:** А.В. Ведерников, Духовное наследие Святейшего Патриарха Сергия. Русская православная церковь после кончины Патриарха Сергия. В сб.: Патриарх Сергий и его духовное наследие (Москва 1947), 270 -286.
- Ведомости 1975:** Ведомости Верховного Совета СССР, № 27, 1975, ст. 572, 105-117
- Владимир 2001:** Владимир, архиепископ. Слово, растворенное любовью: Святейший Патриарх Московский и всея Руси Алексей II о современной России и ее Церкви (Москва 2001).
- Волокитина, Мурашко, Носкова 2008:** Т.В. Волокитина, Г.П. Мурашко, А.Ф. Носкова, Москва и Восточная Европа и церковь в период общественных трансформаций 40-50-х годов XX века: Очерки истории (Москва 2008).
- Восьмой съезд 1983:** Восьмой съезд РКП (б) 18-23 марта 1919 г. В сб.: Коммунистическая партия Советского Союза. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК (1898-1988): в 15-ти т. Ин-т Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС. Под общ. ред. А.Г. Егорова, К.М. Боголюбова. Т. 2 (Москва: Политиздат 1983).
- Гераськин 2007:** Ю.В. Гераськин, Русская православная церковь, верующие, власть (конец 30-х - 70-е годы XX века): Монография (Рязань 2007).
- Гераськин, Михайловский 2010:** Ю.В. Гераськин, А.Ю. Михайловский, Проблема периодизации истории отношений советского государства и Русской Православной Церкви. Вестник Томского государственного Университета, История 3 (11), 2010, 110-122.
- Горанский, Мандрик 2003:** А.О. Горанский, С.В. Мандрик, Подготовка и осуществление реформы приходского управления 1961 г. в Белоруссии. Вестник церковной истории 3, 2003, 126- 130.

- Губкин 2006:** О. Губкин. Русская православная церковь под игом богоборческой власти в период с 1917 по 1941 годы (Санкт-Петербург 2006).
- Дамаскин 2001:** Дамаскин (Орловский), игумен, История Русской Православной Церкви в документах Архива Президента Российской Федерации. 2000-летию Рождества Христова посвящается: Спец. выпуск «Вестника архивиста» (Москва 2001).
- Довгяло 2012:** Н.В. Довгяло, Законодательные основы политики БССР в области религии в 1924-1939 годах. Вестник Полоцкого Государственного Университета. Серия А. Гуманитарные науки. Исторические науки 1, 2012, 77-81.
- Елисеев 2008:** А.Б. Елисеев, Историография взаимоотношений Русской православной церкви и Советского государства (1943-1953). В: А.Б. Елисеев, Проблемы отечественной истории: Источники, историография, исследования: сб. науч. ст. (Санкт-Петербург-Киев-Минск 2008).
- Ерёмин 2013:** А.В. Ерёмин, Периодизация современной истории государственно-церковных отношений: исторический дискурс. Ярославский педагогический вестник I/2 (Гуманитарные науки), 2013, 48-51.
- Жарков, Ливцов, Лепилин 2007:** М.А. Жарков, В.А. Ливцов, А.В. Лепилин, История Орловской епархии (Орел 2007).
- Збірник 1927:** Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України, № 63, 1927, ст. 239, (отдел первый).
- Зубанова 2016:** С.Г. Зубанова, Характер государственно-церковных отношений в исторической ретроспективе и правовая основа социальной практики РПЦ. Общество: философия, история, культура 2, 2016, 50-57.
- Известия 1943:** Известия, 5 сентября 1943 г.
- Ильичев 1963:** Л.Ф. Ильичев, Очередные задачи идеологической работы партии: Доклад на пленуме ЦК КПСС, Правда, 19 июня 1963.
- Ионова 2016:** З.Н. Ионова, Христианские конфессии на черноморском побережье Кавказа в конце 19-21 вв. Диссертация (Ставрополь 2016).
- Иошкин 2015:** М.В. Иошкин, Влияние религии и атеизма на молодежь в 1958-1964 гг. (на материалах Тамбовской области). Диссертация (Тамбов 2015).
- История 2009:** История России. XX век: 1894-1939 гг. Под ред. А.Б. Зубова (Москва 2009).
- Кашеваров 1995:** А.Н. Кашеваров, Государство и церковь. Из истории взаимоотношений Советской власти и Русской православной церкви. 1917-1945 гг. (Санкт-Петербург 1995).
- Корнеев 1997:** В.В. Корнеев, Преследования Русской Церкви в 50-60-х годах XX века. В: Ежегодная Богословская конференция Православного Свято-Тихоновского Богословского Института: Материалы 1997 г. (Москва 1997).
- Крапивин 1993:** М.Ю. Крапивин, Противостояние большевиков и Церкви. 1917-1941 гг. (Волгоград 1993).
- Краснов-Левитин 1977:** А.Э. Краснов-Левитин, Лихие годы, 1925-1941: Воспоминания. YMCA-Press (Paris 1977).
- Кураев 2003:** А. Кураев, диакон, Война: чудо и сказки. Альфа и Омега 4 (38), 2003, 196-202.
- Курляндский 2008:** И.А. Курляндский, О мнимом повороте Сталина к православной церкви, Вопросы истории 9, 2008, 3-16.
- Куроедов 1982:** В.А. Куроедов, Религия и церковь в советском государстве (Москва 1982).
- Курочкин 1971:** П.К. Курочкин, Эволюция современного русского православия (Москва 1971).
- Лисавцев 1971:** Э.И. Лисавцев, Критика буржуазной фальсификации положения религии в СССР (Москва 1971).
- Лобазов 1978:** П.К. Лобазов, Великая Октябрьская социалистическая революция и духовное освобождение масс. В: Методология исследований по проблемам истории и культуры народов Дальнего Востока (Владивосток 1978).
- Макарова 2015:** Д.Ю. Макарова, Эволюция взаимоотношений Русской Православной Церкви и Советского государства в 1943-1991 гг. Диссертация (Курск 2015).
- Маслова 2005:** И.И. Маслова, Эволюция вероисповедной политики советского государства и деятельности Русской православной церкви (1953-1991): Дис. ... д-ра ист. наук (Москва 2005).
- Материалы 1988:** Материалы XIX Всесоюзной партийной конференции КПСС (Москва: Политиздат 1988).
- Медведев 1997:** Н.В. Медведев, Государство и церковь в России (1924-1934 гг.): Дис. ...канд. ист. наук (Москва 1997).

- Митрополит 1995:** Митрополит Санкт-Петербургский и Ладожский Иоанн. Самодержавие. Очерки русского самосознания (Санкт-Петербург 1995).
- Мругова 2005:** К. Мругова, Русская Православная Церковь в 1954–1964 годы. В: Вестник студенческого научного общества ОГПУ: Сборник научных статей. Вып. 3: Исторические науки. Филологические науки (Оренбург 2005), 59-66.
- На приеме 2008:** На приеме у Сталина. Тетради (журналы) записей лиц, принятых И.В. Сталиным (1924-1953). Справочник. Научный редактор А.А. Чернобаев (Москва 2008).
- Набиев 2002:** Р.А. Набиев, Ислам и государство (Казань 2002).
- Наследие 2010:** Наследие. Вып. 1: Религия – общество – государство: институты, процессы, мысль. Кн 1: История государственно-конфессиональных отношений в России (X - начало XXI века): хрестоматия в двух частях. Сост. Ю.П. Зуев; под общ. ред. Ю.П. Зуева, В.В. Шмидта. Часть I: X - начало XX века (Москва 2010), 83-92.
- О религии 1965:** О религии и церкви: Сборник документов. Под ред. Ф. Гаркавенко (Москва 1965).
- Об антирелигиозной 1937:** Об антирелигиозной пропаганде. (Москва: Партиздат ЦК ВКП(б) 1937).
- Одинцов 1989:** М.И. Одинцов, Путь длиною в семь десятилетий: от конфронтации к сотрудничеству. Государственно-церковные отношения в истории советского общества. В: На пути к свободе совести» (Москва: Прогресс 1989).
- Одинцов 1991:** М.И. Одинцов, Государство и церковь (История взаимоотношению 1917-1938) (Москва: Знание 1991).
- Одинцов 1992:** М.И. Одинцов, И. Сталин: «Церковь может рассчитывать на всестороннюю поддержку правительства». Диспут 3, 1992, 145.
- Отечественная 2002:** Отечественная история 10, 2002, 162-165.
- Отчет ЦК 1961:** Отчет ЦК КПСС XXII Съезду партии. Доклад и заключительное слово (Москва: Госполитиздат 1961).
- Петюкова 2012:** О.Н. Петюкова, Правовые формы отношений Советского государства и Русской православной церкви в 1917-1945 гг. (Москва: Юнити-Дана 2012).
- Пленум 1964:** Пленум ЦК КПСС 18-21 июня 1963 г.: Стенографический отчет (Москва 1964).
- Поспеловский 1996:** Д.В. Поспеловский, Православная Церковь в истории Руси, России, СССР (Москва 1996).
- Постановление 1996:** Постановление ВЦИК и СНК РСФСР «О религиозных культурах» от 8 апреля 1929 г. В сб.: (под. ред. О.Ю. Васильевой) Русская православная церковь и коммунистическое государство. 1917-1941. Документы и фотоматериалы (Москва: Библейско-Богословский институт Св . Апостола 1996), 250-261.
- Православие 2009:** Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1991. Собрание документов в 4 т. Том. 1-й. 1940-1953. Отв. ред., сост. и авт. предисл. В. Пассат (Москва: Российская политическая энциклопедия 2009).
- Православие 2010:** Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1991. Собрание документов в 4 т. Том. 2-й. 1953-1960. Отв. ред., сост. и авт. предисл. В. Пассат (Москва: Российская политическая энциклопедия 2010).
- Православие 2011:** Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1991. Собрание документов в 4 т. Том. 3-й. 1961-1975. Отв. ред., сост. и авт. предисл. В. Пассат (Москва: Российская политическая энциклопедия 2011).
- Православие 2012:** Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1991. Собрание документов в 4 т. Том. 4-й. 1976-1991. Отв. ред., сост. и авт. предисл. В. Пассат (Москва: Российская политическая энциклопедия 2012).
- Религиоведение 2008:** Религиоведение: учебное пособие. Под ред. М.М. Шахнович (Санкт-Петербург: Питер 2008).
- Розенбаум 1985:** Ю.А. Розенбаум, Советское государство и церковь. Отв. ред. Б.М. Лазарев (Москва: Наука 1985).
- Русская 1994:** Русская православная церковь стала на правильный путь. Докладные записки председателя Совета по делам Русской православной церкви при СНК СССР Г.Г. Карпова И.В. Сталину. 1943-1946. Исторический архив 4, 1994, 90-112.
- Русская 1996:** Русская Православная Церковь в коммунистическое государство. 1917-1941. Документы и фотоматериалы (Москва 1996).

- Русская 1997:** Русская православная церковь при святейшем патриархе Пимене (1970-1990). В: В. Цыпин, История Русской церкви 1917-1997 (Москва 1997).
- Русская 1999:** Русская Православная церковь и право. Комментарий. Отв. ред. М.В. Ильичев (Москва: БЕК 1999).
- Русское 1989:** Русское православие: веки истории. Науч. ред. А.И. Клибанов (Москва: Политиздат 1989).
- Савельев 1991:** С.Н. Савельев, Бог и комиссары. Социологические исследования 2, 1991, 34-45.
- Собрание 1917a:** Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства, № 11, 1917, 161-163.
- Собрание 1917b:** Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства, № 9, 1917, 129.
- Собрание 1918a:** Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства», № 16, 1918, 260.
- Собрание 1918b:** Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства, № 17, 1918, 273.
- Собрание 1918c:** Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства», № 18, 1918, 286-287.
- Собрание 1918d:** Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства, № 62, 1918, 849-858.
- Собрание 1919a:** Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства, № 37, 1919, 548-549.
- Собрание 1919b:** Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 2-е изд. № 3, 1919, 37.
- Собрание 1920a:** Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства, № 73, 1920, 503-504.
- Собрание 1920b:** Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства, № 99, 1920, 780-781.
- Советская 2003:** Советская жизнь. 1945-1953. Сост. Е.Ю. Зубкова и др. (Москва 2003).
- Сосковец 2008:** Л.И. Сосковец, Советы по делам религий как проводники государственной политики в отношении церкви, Известия Томского политехнического университета 2008, т. 312, № 6, 162-167.
- Сосковец 2013:** Л.И. Сосковец, Антирелигиозные практики советского государства: цели, структура, этапы, средства. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики 9-2 (35), 2013, 178-182.
- Степанов 1988:** В. Степанов (Русак), Свидетельство обвинения. Церковь и государство в Советском Союзе. Джорданвилль, т. 3 (Нью-Йорк 1988).
- Суслов 1962:** М.А. Суслов, XXII съезд КПСС и задачи кафедр общественных наук. Коммунист 3, 1962, 10-41.
- Титов 1967:** В.Е. Титов, Православие (Москва 1967).
- Тринадцатый 1984:** Тринадцатый съезд ВКП (б) 23-31 мая 1924 г. В сб.: Коммунистическая партия Советского Союза. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1988): в 15-ти т. Ин-т Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС. Под общ. ред. А.Г. Егорова, К.М. Боголюбова. Т. 3 (Москва: Политиздат 1984).
- Фурман 1989:** Д.Е. Фурман, Религия, атеизм, перестройка. В сб.: На пути к свободе совести (Москва 1989), 7-18.
- Хронологическое 1999:** Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета, постановлений и распоряжений Правительства УССР, т. 1 (Киев 1963).
- Цыпин 1997:** В. Цыпин, протоиерей, История Русской Церкви. 1917-1997 (Москва 1997).
- Цыпин 1999:** В. Цыпин, Русская православная церковь. 1925-1938 (Москва 1999).
- Чумаченко 2002:** Т.А. Чумаченко, Советское государство и Русская православная церковь в 1941-1961 гг. Религиоведение 1, 2002, 14-38.
- Шахнович 1961:** М.И. Шахнович, Ленин и проблемы атеизма (Москва-Ленинград 1961).
- Швец 2006:** В. Швец, протоиерей. О чудесах Казанской иконы Богоматери. В: Митрополит Илия (Карам) и Россия (Москва 2006).
- Шейнман 1949:** М.М. Шейнман, Дипломатия Ватикана после разгрома немецких войск под Сталинградом. Исторические записки 30, 1949, 103-120.

Шестнадцатый 1984: Шестнадцатый съезд ВКП (б) 26 июня-13 июля 1930 г. В сб.: Коммунистическая партия Советского Союза. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК (1898-1988): в 15-ти т. Ин-т Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС. Под общ. ред. А.Г. Егорова, К.М. Боголюбова. Т. 5 (Москва: Политиздат 1984).

Шкаровский 1995: М.В. Шкаровский, Русская Православная Церковь и Советское государство в 1943-1964 годах. От «перемирия» к новой войне (Санкт-Петербург 1995).

Шкаровский 2000: М.В. Шкаровский, Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах) (Москва 2000).

Шкаровский 2009: М. Шкаровский, Сталинская религиозная политика и Русская Православная Церковь в 1943-1953 годах. Acta Slavica Iaponica 27, 2009, 1-27.

Юнусова 1999: А.Б. Юнусова, Ислам в Башкортостане (Уфа 1999).

Яковлев 1995: А.Н. Яковлев, По мощам и елей (Москва 1995).

Ярославский 1935: Е.М. Ярославский, Против религии и церкви, том 4 (Москва 1935).

An attempt of periodization of the history of relations between the Soviet state and the religious denominations

Keywords: Soviet state, relations, periodization, religious denominations, persecutions, normalization, power institution.

Abstract: This article discusses the periodization of the history of relations between the Soviet state and religious denominations.

The author identified 11 stages in the development of these relations::

1. 1917-1918 – a transitional stage that prepared the transition from old relations to new ones;
2. 1918-1929 – the stage of development of new legislation on religious cults;
3. 1929-1934 – the stage of completion of the development of legislation on cults;
4. 1934-1938 – the period of persecution, “The Great Terror”;
5. 1938-1943 – the stage of easing of pressure and uncertainty;
6. 1943-1948 – the stage of prosperity of relations between the state and the church;
7. 1948-1954 – the stage of cooling relations between the state and religious cults;
8. 1954-1958 – the stage of deterioration of relations between the state and cults;
9. 1958-1965 – a new stage of persecution;
10. 1966-1987 – the stage of coexistence or stagnation;
11. 1988-1991 – the stage of normalization of relations between the state and religions.

The periodization is based on two principles: the first - the institution of power, responsible for the implementation of the religious policy of the state; the second - the legislative acts relating to the relations of the state and the church, adopted in the relevant era. This allows, on the one hand, to trace the logical chain of events in terms of the evolution of relations between the Soviet state and religious cults, and on the other hand, relieves of the need to consider these relations in a purely denominational aspect.

Попытка периодизации истории отношений между советским государством и религиозными культурами

Ключевые слова: Советское государство, отношения, периодизация, религиозные конфессии, гонения, нормализация, институт власти.

Резюме: В данной статье рассматривается вопрос о периодизации истории отношений между советским государством и религиозными конфессиями.

Автором было выявлено 11 этапов в развитии государственно-церковных отношений:

1. 1917-1918 гг. – переходный этап, который подготовил переход от старых отношений к новым;
2. 1918-1929 гг. – этап разработки нового законодательства о религиозных культурах;
3. 1929-1934 гг. – этап завершения разработки законодательства о культурах;
4. 1934-1938 гг. – период гонений, «Великий террор»;
5. 1938-1943 гг. – этап ослабления давления и неопределенности;
6. 1943-1948 гг. – этап процветания отношений между государством и религиозными ассоциациями;

7. 1948-1954 гг. – этап охлаждения отношений между государством и религиозными культурами;
8. 1954-1958 гг. – этап ухудшения отношений между государством и культурами;
9. 1958-1965 гг. – новый этап гонений;
10. 1966-1987 гг. – этап сосуществования или застоя;
11. 1988-1991 гг. – этап нормализации отношений между государством и религиями.

В основу периодизации были положены два принципа: первый – институт власти, ответственный за проведение в жизнь конфессиональной политики государства; второй – законодательные акты, касающиеся отношений государства и церкви, принятые в соответствующую эпоху. Это позволяет, с одной стороны, проследить логическую цепочку событий с точки зрения эволюции отношений советского государства и религиозных культов, а с другой стороны, освобождает от необходимости рассматривать эти отношения в чисто конфессиональном аспекте.

27.01.2017

Dr. Nicolae Fuștei, Institutul de Istorie al AȘM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova,
e-mail: fustei_nicolae@yahoo.com